

Wesley János Lelkészképző Főiskola
Neveléstudományi Kar

Civil szervezetek szerepe a demokráciára nevelésben

Szakdolgozat

Baranyai Liza
Pedagógia szak

Témavezető:
Dr. Trencsényi László

Budapest, 2009.

Tartalomjegyzék

ELŐSZÓ	4
I. FEJEZET	6
DEMOKRÁCIA ÉS DEMOKRÁCIÁRA NEVELÉS	6
1. 2. DEMOKRÁCIA ÉS MAGYARORSZÁG	6
1. 3. DEMOKRÁCIA ÉS CIVIL SZERVEZETEK	9
1. 2. DEMOKRATIKUS ISKOLAIRÁNYÍTÁS	11
1. 3. DEMOKRÁCIÁRA NEVELÉS A MAGYAR TANTERVEKBEN	14
1. 3. 1. Kulcskompetenciák	16
1. 3. 2. Kiemelt fejlesztési feladatok	17
1. 3. 4. Műveltségi területek	19
1. 3. 5. Attitűd	20
II. FEJEZET	23
IDENTITÁS ÉS ÖNTUDAT	23
2.1. NEMZETI ÖNTUDAT ÉS ÁLLAMPOLGÁRSÁG	23
2. 2. EURÓPAI ÖNTUDAT ÉS EURÓPAI POLGÁRSÁG (EUROPEAN CITIZENSHIP)	24
2. 2. 1. Az európai öntudat fogalma	24
2. 2. 1. Magyar Nemzeti Alaptanterv	26
2.2.2. Európai minták	26
2.2.3. Hazánkban megvalósuló európai programok	27
2.3. A VILÁGPOLGÁR (GLOBAL CITIZEN)	30
III. FEJEZET	33
DEMOKRÁCIÁRA NEVELÉS AZ OKTATÁSI RENDSZEREN BELÜL ÉS KÍVÜL	33
3. 1. CIVIL SZERVEZETEK A DEMOKRÁCIÁRA NEVELÉSBEN	33
3. 1. 1. Az ismeretanyag és a civil szervezetek	35
3. 1. 2. Szemléletformálás	35
3. 1. 3. Mozgalom, közösség, aktivitás	37
3. 1. 4. Ifjúsági szervezetek, közösségek	40
3. 2. NEM FORMÁLIS ÉS INFORMÁLIS NEVELÉS A DEMOKRÁCIÁRA NEVELÉSBEN	40
IV. FEJEZET	42
EGYÜTTMŰKÖDÉSI LEHETŐSÉGEK	42
BEFEJEZÉS	45
HIVATKOZÁSOK	47
FELHASZNÁLT IRODALOM	47
MELLÉKLET	52

"Senki sem születik jó állampolgárnak, ahogy egyetlen államban sincs magától értetődő demokrácia. Sokkal inkább igaz az, hogy mind a kettő folyamat, amely egy életen keresztül tart és fejlődik. A fiatalokat születésüktől kezdve be kell vonnunk ebbe a folyamatba."

Kofi Annan

Előszó

A civil szervezetek szerepe a demokráciára nevelésben, az oktatásban, az ifjúságnevelésben, a demokrácia kialakulásában, kialakításában minden korszakban jelentős volt. A formális oktatás-nevelés és a nem formális, informális nevelés közötti összhang kialakítása, a civil szervezetek és közoktatási intézmények közötti együttműködés mégis rengeteg kérdést vet fel akár a demokráciára nevelés területén is. Milyen hatással vannak a demokráciára nevelésre a társadalmi szervezetek? Milyen demokráciára nevelést valósítanak meg a civil szervezetek formális, informális és nem formális területen? Milyen tudásuk, ismeretük, tapasztalatuk, kapcsolatrendszerük van a civil szervezeteknek a demokráciára nevelés területén? Milyen szintű, mennyire szakszerű, összetett és összefogott a nonprofit szervezetek tevékenysége a demokráciára nevelés területén? Van-e kapcsolat az általános- és középiskolák, valamint a civil szervezetek között? Milyen területen tudják kiegészíteni az iskolai oktatást a civil szervezetek? Mely ismeretükkel, tevékenységükkel tudnának segítséget nyújtani az oktatásnak? Szükség van-e az iskolák falain kívüli szervezett demokráciára nevelésre? A demokrácia mely elemeit célszerű iskolán kívül és melyet belül tanítani? Szükség van-e az iskolák és a civil szervezetek együttműködésére? Milyen formában tudnának együttműködni az intézmények, szervezetek? A demokráciára nevelés és a demokráciára oktatás milyen konkrét területeken tud összekapcsolódni? Milyen módon, módszerrel, együttműködés lehetséges a két terület között? Milyen kérdéseket vet fel az értékek képviselőiben, az értékátadásban, ütközik-e értékrendszere az állami és a civil szektornak a demokráciára nevelés területén? A kérdések sora végtelen.

Szakedolgozatomban a civil szervezetek elméleti és gyakorlati szerepét, tevékenységét kívánom bemutatni a demokráciára nevelés területén, mely összefüggéseiben a Nemzeti Alaptantervvel, a civilek oktatási és nevelési tevékenységeivel valamint a civil szervezetek és az általános- és középiskolák együttműködésében rejlő különböző kihívásokkal, lehetőségekkel foglalkozik. A dolgozat során az Európai Unió irányelveit, célkitűzéseit is megvilágítom, főképpen, mert ezek az irányelvek jelen vannak az oktatásunkban és nevelésünkben, valamint a civil szervezetek tevékenységét is nagyban befolyásolják. Szakedolgozatomban a rendszerváltás óta létrejött és jelenleg is aktívan tevékenykedő civil szervezetekkel és létező programjaikkal foglalkozom.

A demokráciára nevelés területén a civil kínálati oldalra kívánok rámutatni, és csak olyan szervezeteket és mozgalmakat jelenítek meg, akiknek programjából

nyilvánvalóan kiderül, hogy gyermekek és fiatalok részére, demokráciára nevelés témakörben tevékenykednek, valamilyen meghatározható nevelési vagy oktatási formában.

Környezetvédelmi szervezetekről nem ejtek szót, annak ellenére, hogy a hatékony demokráciának szüksége van megoldásokra a klímaválság, a biotechnológia és minden környezettel összefüggő társadalmi kérdésben. A dolgozat méretére való tekintettel mégis a szorosan a demokráciával összefüggő, elsősorban társadalomtudományi problémákra koncentráló civil szervezetekkel, programokkal foglalkozom. Szintén a szakdolgozat terjedelme miatt nincs lehetőségem a felsorolt programok alapos kutatásával és hatásvizsgálatával foglalkozni.

1. Fejezet

Demokrácia és demokráciára nevelés

1. 2. Demokrácia és Magyarország

Magyarország az elmúlt évtizedekben a nyugati demokrácia aktív tanulásával, a demokratikus politikai kultúra elsajátításával küszködött. A politikai kísérletezések, a demokrácia közéleti tanulása több szinten is veszélybe sodorta a társadalmi és gazdasági stabilitást és ezzel együtt a polgárok bizalmát is megrendítette a demokratikus rendszerben. Az elmúlt évek politikai botrányai többek között morális kérdéseket is felvetnek a magyar politikai kultúrával kapcsolatban. Mind a Parlamentben úgy a polgárok életében is megjelenik a demokrácia eszméjének kérdésköre, megfogalmazódnak kérdések, mint hogy mit jelent a jogok és kötelezettségek sokszor elhangzott kifejezése, mit jelent, hogy állampolgárok és polgárok vagyunk, hogy európaiak és magyarok egyaránt? Emellett megjelennek a nemzeti és európai identitástudat, öntudat kérdései is.

Hazánkban, mint minden fiatal demokratikus országban nagy igény van a demokrácia fogalmának tisztázására, vitákra és érdekütköztetésekre a demokráciáról és ezen belül a demokráciára nevelésről, állampolgári oktatásról.

Magyarország a képviselői demokráciát valósította meg a rendszerváltás utáni években, amely politikailag teljes mértékben demokrácia, a polgárok mégis kiábrándultak, kevés politikai lelkesedéssel bírnak, és többnyire úgy ítélik meg, hogy semmi közük nincs a politikához, vagy hogy nincs lehetőségük beleszólni az ország ügyeibe. A politikai, közéleti és közösségi kiábrándultság vett erőt a polgárokon az elmúlt évtizedben.¹ Európai szinten évek óta megjelenik az aggodalom a fiatalok csekély politikai, közéleti részvételével kapcsolatban.² Az Európai Bizottság Fehér Könyve alapján a fiatalok alacsony részvételi aránya nem azt jelenti, hogy nincs meg az európai fiatalokban az érdeklődés a közéleti és társadalmi problémák iránt, inkább a mai részvételi mechanizmusokat nem támogatják a közvetlen részvétellel szemben. Ezt bizonyítja az aktivizmus és az önkéntesség terjedése Európában a fiatalok körében.³

---

¹ A legutóbbi magyar országgyűlési választási adatok során a népesség 67 %-a jelent meg szavazni, ezek közül pedig a fiatalok (25 éven aluliak) aránya igen csekély. Választási adatok: (http://www.valasztas.hu/parval2006/hu/07/7_0.html) Letöltés időpontja: 2008.04.13.

² Az európai identitás pedagógiai összetevői – Egy brit felmérés tanulságai az Ifjúság és Európa projekt keretében, In: Új Pedagógiai Szemle, 2004. április-május LIV. Évf. 4-5. szám 123. o.

³ Európai Bizottság: *Európai Bizottság Fehér Könyve Új Lendület Európa Fiataljai Számára*, Ványi Bálint, Földi László (szerk), Mobilitás Nemzetközi Igazgatóság, Európai Bizottság, Budapest, 2003.

Hazai kutatások a politikai szocializációról és a fiatalok demokráciaképeiről is igazolják az aggodalmat a magyar ifjúság közéleti aktivitását illetően.⁴

A fenti tendenciának ellentmondani látszanak az utóbbi évek⁵ rendszeres tüntetései és ellentüntetései, sztrájkok és egyeztető fórumok. A kérdés mégis felmerül, hogy a részvételi demokrácia kialakulásának lehetünk tanúi a társadalmi megmozdulások során vagy éppen a demokratikus rendszer megingását láthatjuk?

Az ideális demokráciában a polgárok érzik, hogy fontosak, hogy ők döntenek az ország sorsáról, hogy közösségi szerveződések, civil kezdeményezéseik hatással vannak a politikára. A demokrácia ezen felfogásában a polgárokat bevonják a döntéshozatalba, részvételükre, aktivitásukra számítanak, igényeikre építenek. A polgár aktív és felelős, hatalommal felruházott tagja a helyi közösségnek, politikai közösségnek, országának. Részvételi demokráciában teret kapnak a lakossági fórumok, civil kezdeményezések, aláírásgyűjtések, kampányok, rendezvények, amelyek mellett a törvények ismeretére, betartására, és a törvények létrehozásában való aktív közreműködésre is számít a politika a polgárok részéről.⁶ A lakossági véleménynyilvánítás, a tematikus népszavazások, a bejelentett tüntetések és ellentüntetések, a civil megmozdulások és egyeztetések, civil, társadalmi és szakszervezeti fórumok erősítik a részvételi demokráciát. Míg az erőszakos, engedély nélküli tüntetések, rongálások, zavargások, a politikában és médiában megjelenő sértések és gyalázkodások a különböző politikusok személyére és nézeteire vonatkozva, gyengíti a részvételi demokrácia, az alkotmányos jogállamiság társadalmi tudatosságát, a családokon belüli konfliktusokat növelik, és elbizonytalanítják a polgárokat.⁷ A társadalmi összefogás, a különböző nézetű polgárok kiállása azonos célokért, a civil szervezetek megmozdulásai politikailag függetlenül de politikai hatásgyakorlás céljából, a társadalmi aktivizálás közéleti kérdésekben, a jogszabályok betartása és tiszteletben tartása hangsúlyos kérdés a demokráciában. A jogszabályok és intézményrendszerek és a döntéshozatali, véleménynyilvánítási mechanizmusok szabályainak megismertetése, az attitűdformálás, a hit abban, hogy

---

⁴ Csákó Mihály, Szabó Ildikó, Örkény Antal, Murányi István politikai szocializációs kutatások 2005, 2007.

⁵ 2006-2008.

⁶ Zsigó Ferenc: *Társadalmi kérdésekről az osztályban*, Tanári kézikönyv, The Joint Center Eastern Europe for Democratic Education and Governance Budapest, 1995.,

⁷ Tamás Gáspár Miklós (2008): *Ahogy kell és ahogy lehet*, In Népszabadság on-line, <http://nol.hu/cikk/488281/>; Letöltés: 2008.04.12.

Szilágyi Ákos (2001): *Kemény demokrácia*, In Népszabadság on-line, <http://nol.hu/cikk/27386/>; Letöltés: 2008.04.12.

Tanács István (2005): *Demokrácia, jólét nélkül?* In Népszabadság on-line, <http://nol.hu/cikk/368051/>; Letöltés: 2008.04.12.

megmozdulásunkkal, aktív hozzájárulásunkkal változást érhetünk el, mind az iskola demokráciára nevelésén is múlik, ugyanúgy, mint a hazánkban aktívan tevékenykedő civil szervezeteken.

„A felnővekvő nemzedékek bizonytalan értékrendet és normarendszert örökölnek, egyszerre többféle irányítót kapnak, amelyek mindegyike másfelé mutat - , és nincsenek fölkészítve arra, hogy önállóan is el tudjanak igazodni az egyre bonyolultabbá váló társadalmi viszonyok között. Az állandóan változó társadalmi, politikai és ideológiai környezetben ugyanis sem a család, sem az iskola nem tudott egyértelmű normarendszert közvetíteni a fiatalok felé, mivel ezek a normák újra és újra megkérdőjeleződtek. Ez azt eredményezte, hogy az emberek egyre inkább bizonytalanok váltak az alapvető társadalmi normák érvényességét illetően: egyre többen gondolták (és gondolják) úgy, hogy nem akkor járnak jól, ha betartják a kölcsönösségre épülő együttélési szabályokat, hanem ha megszegik azokat. Ebben a helyzetben fokozatosan háttérbe szorult a társadalmi szolidaritás, és megerősödött egy sajátos „vadkapitalista” szemlélet, amely az egyéni önérvényesítést tekinti elsődlegesnek.,”⁸ (Falus-Jakab 2005. 92.)

Falus Katalin és Jakab György is említi, hogy a félelem és harc nem kedvez a demokráciának, az elmúlt évek gazdasági kérdéseire és politikai botrányaihoz kapcsolódó társadalmi megmozdulások mégis azt jelzik, hogy nem kilátástalan elérni egy megfelelő demokratikus társadalmi tudatosságot.

Ahhoz, hogy megfelelően működő részvételi demokráciát, demokratikus alapokra épülő társadalmi öntudatot hozzunk létre, szükség van arra, hogy országunk polgárai megfelelő ismeretekkel, képességekkel és attitűddel rendelkezzenek ahhoz, hogy aktív, döntésképes állampolgárokká váljanak. A demokratikus értékrend és a demokratikus szemléletmód átadásának egyik legfontosabb színtere a nevelés és az oktatás. A demokráciára nevelés területén, a modellértékű aktivizmus területén, a demokrácia gyakorlati megjelenítésén sok hazai civil szervezet is tevékenykedik. A Nemzeti Alaptanterv is megjeleníti a civil társadalomban való aktív részvétel fontosságára.

„A demokratikus jogállamban a társadalom fejlődésének és az egyén sikerességének, boldogulásának s nem ritkán boldogságának is egyik fontos feltétele az egyén részvétele a civil társadalom, a lakóhelyi, a szakmai, kulturális közösség életében és/vagy a politikai életben. Olyan részvétel, amelyet a megfelelő tudás, a társadalmi együttélés szabályainak kölcsönös betartása, az erőszakmentesség jellemez, és az emberi jogok, a demokrácia értékeinek tisztelete vezérel. A Magyar Köztársaság közoktatási rendszerének tehát egyik alapvető feladata olyan formális, nem formális és informális tanulási lehetőségek biztosítása, amelyek elősegítik a tanulók *aktív állampolgárrá válását.* „⁹ (NAT, 2007)

---

⁸ Falus Katalin-Jakab György: *Változatok adaptációra* In: *Hogyan neveljük demokráciára? Megjelent 2005 – a demokráciára nevelés európai éve alkalmából*, OKI, Budapest, 2005. 92.o.

⁹ *Magyar Nemzeti Alaptanterv*, in.: 243/2003. (XII: 17) Kormányrendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról, 2007-es kiegészítésekkel, www.okm.hu

1. 3. Demokrácia és civil szervezetek

A civil szervezetek létezésükkel is erősen befolyásolják a demokrácia jellegét, erősítik a részvételi demokrácia intézményét. A társadalmi szervezetek egyszerre eredményei, alapkategorizensei és fejlesztői is a demokráciának és így a demokráciára nevelésnek is.

A mai társadalmunk alapeszméi ugyanazok, mint a tizennyolcadik század forradalmiái voltak: az emberi jogok, az állampolgári egyenlőség, a személy sérthetetlensége és a lelkiismereti szabadság, valamint mindazok az értékek, amelyek ezen eszmékből gyökereznek, az esélyegyenlőség, a szegénység, a társadalmi feszültségek, a gazdaság-politika-civil társadalom egyensúlya. Mind olyan témák, amelyekkel a polgári társadalom, az állam, és az állam hatósugarán kívül eső társadalmi létszféra, a civil szervezetek foglalkoznak.

Daniel Bell az amerikai Public Interest folyóiratban kifejti, hogy „a civil társadalomhoz való visszatérés követelésével az emberek beláthatóvá kívánják tenni a közéletet... s az önkéntes társulások, egyházak és közösségek szerepének hangsúlyozásával arra mutatnak rá: a döntéseket helyileg és nem az államgépezet közbeiktatásával kell meghozni.”¹⁰ (Bell, 1997. 18.) A civil társadalom létrejöttét egyfelől mindenképpen az államba vetett bizalom megingása hozta létre. Adam B. Seligman¹¹ szerint a civil társadalom Nyugat-Európában inkább az állam kiegészítő részeként, míg Közép- és Kelet-Európában az állam ellenében jött létre, kísérletet téve egy államtól független, autonóm, önszabályozó nyilvános tér, világ megteremtésére. Míg Kuti Éva által említett nonprofit elméletek¹² szerint is a civil szervezetek megalakulásának egyik legfontosabb oka az állam által kielégítetlenül hagyott szükségletek lefedezése, valamint megjelennek a fogyasztói bizalmatlanságból és a nonprofit ideológiai és politikai törekvésekből eredeztető okok. A felsorolt okok mellett a leginkább közismert vélemény, hogy a civil szervezetek társadalmi problémák megoldására jönnek létre.

A társadalmi bizalom szintje és a demokrácia jogi rendszerének fejlettségi szintje erősen befolyásolja a nonprofit szektor milyenségét, erejét és hatását. A

---

¹⁰ Bell: American Expectationalism Revisited, 56.I. In: Adam Seligman: A civil társadalom eszméje, Kávé Kiadó, 1997. 18.o.

¹¹ Seligman szerint Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban a civil társadalom újrafelfedezése zajlik, míg Kelet-és Közép-Európában még mindig a civil társadalom kiépítésén fáradozunk. De amennyiben hihetünk Seligman-nak, és a nyugat-európai civil mintáknak a folyamatosan küzdő magyar nonprofit szektor is kialakítja idővel a saját terét, erős bástyáját, amely már nem csak a demokrácia alapértékeire de az egyén közösségi igényeire is támaszkodik majd.

¹² Kuti Éva: Kinek a pénze? Kinek a döntése? Sorozatcím: Nonprofit Kutatások 12. Nonprofit Kutatócsoport, SEED Alapítvány, Budapest, 2003. 143 o.

polgárjogokhoz, az emberi jogokhoz, nemzetközi egyezményekhez való politikai, társadalmi viszony alapvetően meghatározza a társadalmi bizalmat és a civil közösségekbe vetett bizalmat, valamint ezzel együtt a szektor önbizalmát, erejét, hatalmát.¹³ A közép- és kelet-európai országokban az alulról történő társadalmi építkezés, amely az egyénektől indulva a közösségeken át nyilvánosságához jutva teljesül be, egyáltalán nem jellemző.¹⁴ Erre is visszavezethető a térségben a civil szerepek gyengesége és egyszerre lehetősége is. Kondorosi Ferenc szerint a korszakunk sikere azon múlik, hogy sikerül-e létrehozni egy eleven hálózatot, egy harmadik, civil szektort, amely közvetít az állam és az állampolgárok között.¹⁵ A demokrácia alapvető követelménye, hogy létezzen szabad és független civil szektor, amelyben az állampolgárok saját érdekeiket képviselhetik az állami és üzleti szektorral szemben, valamint a három szektor közötti együttműködést kialakíthatják.

A rendszerváltás óta nagy számban jöttek létre hazánkban civil szervezetek, kezdeményezések.¹⁶ A civil szervezetek oktatási tevékenysége, oktatási rendszerbe illeszkedése nagyban múlik azon, mennyire tud politikamentes maradni egy szervezet. De tud-e független lenni a civil szektor a politikától? Azok a civil szervezetek, amelyek alapvetően az NGO, azaz a nem kormányzati (non-governmental organisation) státuszt képviselik, mennyire képesek ténylegesen függetlenek maradni az aktuális politikától, a mindenkori kormánytól, hatalomtól mikor az ellenében, vagy arra hatással kívánnak dolgozni?

A gyenge civil elköteleződés a társadalomban, a társadalmi bizalom és a nonprofit kultúra fiatalsága finánciális problémákat vet fel a civil szektorban. Ezen pénzügyi gondokat megoldva jöttek létre az Európai Unió és az állam bizonyos irányvonalak mentén nyújtott támogatásai, amelyek ugyan nem biztos, hogy egyeznek a magyar civil szervezetek hosszútávú elképzeléseivel és a társadalmi igényekkel, amelyekre a civil szervezetek létrejöttek, de mindenképpen létfenntartó szerepet játszanak.¹⁷ A civil szervezetek nem politikai szervezetek és nem gazdasági céllal jönnek létre, mindazonáltal az aktuális politikai, gazdasági helyzet nyilvánvalóan

---

¹³ Adam B. Seligman 1992., Kondorosi Ferenc 1997.

¹⁴ Adam B. Seligman szerint éppen ez különbözteti meg az amerikai és az európai civil szervezeteket egymástól. Mert míg Amerikában alulról felfelé történt a polgárosodás, addig Európában a felülről lefelé építkező társadalom van jelen, amely inkább elnyomja, mint kiszolgálja az egyént.

¹⁵ Kondorosi Ferenc: Civil társadalom Magyarországon, Politika+Kultúra Alapítvány, Budapest, 1998.

¹⁶ Jelenleg kb. 60 ezer civil szervezet van bejegyezve, amelynek talán a fele működik valójában - KSH adatok

¹⁷ Az első egyesülési törvény, az 1989. évi II törvény által szabályozza a Magyar Alkotmány, az alapvető szabadságjogok között az egyesülési jogot, azóta pedig 11 törvény, 10 rendelet és 2 határozat született a társadalmi szervezeteket illetően. Több rendelet született a Nemzeti Civil Alapprogramról, amely során az állam évenként meghatározott összeggel támogatja a civil szektort.

szerepet játszik a szervezetek létrejöttében, céljaiban, tevékenységében. Valamint nagyban nehezíti a magyar civil szektor fejlődését, fennmaradását a magyar történelem, amelyben a szocialista kötelező „társadalmi munka”, a szigorúan szervezett közösségépítés, ifjúsági munka emléke a mai napig növelik a bizalmatlanságot a civil szektorral szemben. A politikamentesség és a politikailag függetlenség sem egyértelmű kifejezések hazánkban, mivel szinte minden területe az életnek átpolitizált, nehéz megérteni a semlegességet a közéletben megnyilvánuló civilek tevékenységében.

Mindennek ellenére a civil szektor egy olyan terület, ahol a társadalmi aktivitás teljes mértékben megtestesülhet, ahol a polgári, az egyéni, a közösségi és a társadalmi kezdeményezés megvalósulhat, ahol az érdekérvényesítés mind az állami mind a gazdasági szektorral szemben megtörténhet. A civil szektor ellentmondásos szerepét nehéz feloldani, mert tevékenységével mindenkor az aktuális hatalom szövetségese és ellenzéke is egyben. A szövetségesi és ellenzéki szerep pedig nem vagy nem feltétlenül a szervezet politikai érzületétől függ, sokkal inkább az értékrendjétől.

De alapvetően a civil, társadalmi tevékenység egyszerre segíti elő az állami szektor céljait, szerepvállalásaival megosztja a kormányzati szervek feladatait, javaslataival fejleszt, de egyszerre ellenzéki is, mert kritizál, megjelenik, provokál, más célokat tart fontosnak, más érdekeket képvisel és terjeszt, amellyel megrendítheti a mindenkori hatalmat – főképpen, ha az nem egy nyitott társadalmi modellt követ.¹⁸ Mégis mindezen tevékenységek segítik hozzá a civil szervezetekbe tömörült polgárokat, hogy ne csak magánemberként, de közösségként, hatalommal és jogi személyiséggel felruházva éljenek demokratikus jogaikkal, gyakorolják, fenntartsák és fejlesszék a demokráciát.

Éppen ezen okok miatt pedig demokrácia és demokráciára nevelés nem létezhet civil szektor nélkül és civil szektor sem létezhet demokrácia és demokráciára nevelés nélkül. A nonprofit szektor kritikája és sokszínűsége tanítja az elfogadást, a szabad és másokat nem sértő véleménynyilvánítást, a toleranciát, valamint az érdekérvényesítést, a kritikai öntudatot, az önérvényesítést. Így egyszerre katalizátora és eredménye is a civil szektor a demokráciának és ezáltal a demokráciára nevelésnek.

1. 2. Demokratikus iskolairányítás

Demokráciára nevelni leginkább demokratikus közegben érdemes, így nagy jelentőséggel bír, hogy a fiatalok demokratikus képességei demokratikus iskolaműködés során alakulnak-e ki, vagy mindössze ismereteket közöl az iskola a diákokkal, a jogok

---

¹⁸ Utalás Karl Popper Nyitott társadalom elméletére, 1945.

gyakorlását pedig az iskolán kívülre hagyja-e?

Loránd Ferenc a demokratikus iskolákat a demokratikus oktatásügyhöz kapcsolja és így kiemeli az oktatásügy strukturális, finanszírozási, területi jellemzői mentén megjelenő és a közoktatás-irányítás rendszerének módszerei, a gyermekjogok érvényesülésének biztosítása és a nevelési, oktatási intézmények szellemisége mentén formálódó demokratizálódást.¹⁹ A rendszerváltást követően a törvényalkotók fontosnak tartották a közoktatás és az iskola belső rendjének demokratizálását, így 1993-tól kezdve folyamatosan megjelenik az oktatási törvényben a belső demokrácia szabályozása. Megjelent az iskolaszék,²⁰ a diákönkormányzat, valamint a Nemzeti Alaptantervben a nyitott iskola²¹ fogalma. A demokratikus iskolaműködésnek alapvető feltétele, hogy mind a dokumentumok szintjén (pedagógiai program, szervezeti és működési szabályzat, házirend), mind az iskola belső működésében a demokrácia, az átláthatóság, a felelősségvállalás legyen jelen.

Egyik legfontosabb demokratizálódási tényező a diákönkormányzat intézménye. A diákönkormányzatok létét és működését rendelet szabályozza, amely széles döntési és véleményezési jogkört helyez a diákönkormányzat tagjaira.²² Tevékenysége és működése is jelentős a demokratizálódásban. A diákönkormányzatok mellett működik Diákjogi Tanács is, valamint megrendezésre kerül az Országos Diákparlament is 1997 óta.²³ Ugyan annak ellenére, hogy a diákönkormányzatok megjelennek az iskolákban, mégis a diákok kevésbé emlékeznek a diákönkormányzatok valódi kormányzati szerepére, érdekérvényesítésére és erejére,²⁴ valamint a kutatások is igazolják, hogy nem feltétlenül a demokrácia modelljei a diákönkormányzatok.²⁵ Így felmerül a kérdés,

---

¹⁹ Loránd Ferenc: Ellentmondások az oktatásügy demokratizálódási folyamatában Magyarországon, In: Loránd Ferenc: Értékek és generációk, Válogatás Loránd Ferenc pedagógiai írásaiból Okker Kiadó, 2002, 220.o.

²⁰ „Előírás vagy legalábbis erős ajánlás az iskolaszék létrehozása. Az iskolaszék szereplői között először csak a szülők, tanárok és a fenntartó szerepelt, a későbbi módosítások során bekerültek az iskolai diákönkormányzat képviselői is.” „Elsősorban az 1996-os, 1998-as törvény előírásai következtében végbement helyi programalkotásban meg kellett hogy jelenjenek a demokratikus létformára nevelés eszközei, formái, rendszere, sőt az iskolák működési szabályzataiban is törvény írta elő ezeknek a formáknak a megvalósítását. De addig csak papírfőmában létezik, amíg az iskolai résztvevőknek, az iskolahasználóknak, az irányítóknak, a pedagógusoknak nincs indíttatásuk arra, hogy feltétlenül működtessék mindazokat a formákat, amelyeket a törvény előír.”

Szebedy Tas: *Az iskolai élet alappillére a demokrácia* In: Új Pedagógiai Szemle 2002/09
²¹ Magyar Nemzeti Alaptanterv 23. oldal, A fogalom szerint az iskoláknak be kell vonni a szülőket is az iskola irányításába.

²² 11/2004. MKM. Rendelet 31.paragrafus, 62-63-64. paragrafus

²³ Miksa Lajos: Az iskolai demokrácia: a demokrácia iskolája In: Köznevelés, 1997. 53. évfolyam. 19. szám 3. o.

²⁴ Az általam megkérdezett 6, jelenleg felsőoktatásban tanuló diák közül mindegyik emlékezett a középiskolában működő diákönkormányzatra, de tevékenysége közül elsőként a szabadidős szórakozás-szervezési programokat említették. Tényleges vezetői vagy koordinálói tevékenységre nem emlékeztek, még olyanok sem, akik diákönkormányzati képviselőként tagjai voltak.

²⁵ Csákó Mihály: Az iskola demokráciája – a demokrácia iskolája, kutatás a hatalomról, amelyben megjelent a diákönkormányzat működése is. 2004.

hogyan a diákönkormányzatok mennyire töltnek be tényleges véleményezési, döntési és érdekérvényesítési szerepet?²⁶

Civil kezdeményezésre jött létre a Diákjogi Charta, amely főbb normáit átvette a közoktatási törvény.²⁷ A Diákjogi Chartát 1995-ben tanárok és diákok, valamint civilek állították össze a diákjogokról és ezek érvényesítésére szánt normákkal együtt. A Charta köré társadalmi mozgalom szerveződött, ami a közoktatási törvény módosításait tűzte ki célul. A diákjogok mellett érdemes az iskolapolgár jogaival foglalkozni, azaz mindazok jogaival és a jogok érvényesülésével, akik az iskolában dolgoznak.²⁸ Fontos szempont, hogy az iskolapolgárok a jogokat ne csak ismerjék, de érvényesülni is hagyják, valamint meg tudják védeni azokat. A konfliktuskezelést, a jogérvényesítés technikáját is el kell sajátítani az iskolapolgároknak ahhoz, hogy kiegyensúlyozott, demokratikus iskolában éljenek.

Természetesen adódnak olyan példák is oktatásunk történelmében, amikor egy iskola a diákok demokráciájára épülve jön létre és működik. A teljesen demokratizált iskolairányítás, iskolaszervezet leginkább az alternatív iskolákra, reformpedagógiát követő intézményekre jellemző.²⁹ De ahogy a hagyományos iskolákkal szemben a reformpedagógiát képviselő intézmények sincsenek túlsúlyban, úgy a demokratikus iskolairányítás sem jelenik meg jellemzően hazánkban.³⁰

Az elmúlt évtizedben több civil és állami kezdeményezés jött létre, szakirodalom jelent meg a demokratikus iskolairányítás és iskolaműködtetés témájában.³¹

Mint Loránd Ferenc megjegyzi, lehet a demokráciára nevelni, de nem pusztán ismeretek közlése, technikák tanítása által, de magatartásmód megalapozásával, alakításával, amit csak demokratikusan működő iskola képes átadni.³²

---

²⁶ „Sok iskolában nyoma sincs jól működő diákönkormányzatoknak” Ligeti György: Hasadékok: valóság és jogszerűség a középiskolákban, Esély 2001/3 47.o.

²⁷ Iskolajogi problémák Beszélgetés dr. Bíró Endrével, In: Köznevelés 2006.62.évf.17.szám 2-3. oldal, Sulinet A Diákjogi Chartáról, <http://www.sulinet.hu/tart/cikk/aj/0/16544/5>, Letöltés: 2008.04.13, Bíró Endre: Mai feladatok a diákjogok ügyében, In: Közoktatás 1997.8.évf.8.szám 12.o, Bíró Endre: Gyermekjogi áttörés? In: Család, gyermek, ifjúság 2002./4. 11. évf38-39. o., A Diákjogi Charta Magyarázatai, Budapest, 1995. Állampolgári Tanulmányok Központja 61 p.

²⁸ Ligeti György: Hasadékok: valóság és jogszerűség a középiskolákban, Esély 2001/3 39-60. o.

²⁹ Korczak, Summerhill, Alternatív Közgazdasági Gimnázium, Waldorf iskolák stb.

³⁰ Szüdi János: A változás iskolája In: Köznevelés, 1998.54.15. 13.p.

³¹ Egyik legkorábbi és legfontosabb szereplője Bíró Endre által vezetett Jogismeret Alapítvány munkája

³² Loránd Ferenc: Ellentmondások az oktatásügy demokratizálódási folyamatában Magyarországon, In: Loránd Ferenc: Értékek és generációk, Válogatás Loránd Ferenc pedagógiai írásaiból Okker Kiadó, 2002, 220.o.

1. 3. Demokráciára nevelés a magyar tantervekben

*„A demokrácia nemcsak jogokat és kötelességeket jelent, hanem speciális kompetenciákat is, amelyek a teljesítésükben foglaltatnak. Magában foglalja az érdeklődést a közügyek és politikai ügyek iránt, a képességeket, hogy részt vegyen ezeknek a másokkal való megvitatásában, az akaratot, hogy részt vegyen politikai egyesületekben és toleranciát az egyet nem értők véleménye iránt. Ráadásul az együttműködési vágy által motiválnak kell lenni mindeközben, hogy közös jót hozzunk létre. Ez lenne az ideális, aminek azonban csak kevés polgár felel meg.”*³³ (Barbara Fratzak-Rudnicka, 2001.27.)

Az egyik legfontosabb kérdés a magyar demokráciára nevelés területén: hogyan lehet demokráciára nevelni a fiatalokat egy olyan országban, ahol nagyon kevés a demokrácia hagyománya, az együttélési szabályok nem kölcsönösségre épülnek, ahol az emberek és az állam, ember és ember közötti viszony alá-fölérendeltségen alapszik. Hogyan neveljünk kritikus gondolkodásra, véleménynyilvánítási bátorságra, értékítéletre, amikor még a sajátos magyar demokrácia helyes útja sem egyértelmű és megfogalmazható? A politikai és társadalmi válságok, a szociális kérdések és gazdasági krízis nagy hatással van az iskolákra, oktatásra is. Mint ahogy minden Magyarországon élő polgár életébe bekerültek az esélyegyenlőség, a kisebbség, a hátrányos helyzet, az előítéletek és emberi, állampolgári jogok és kötelezettségek kifejezések, ugyanígy megjelennek az iskolákban a jogi és gyermekjogi problémák, a szociális, együttműködési kérdések és mellette az agresszió, az előítéletek és a diszkrimináció. A demokratizálódással együtt járt a demokráciára nevelés megfogalmazása, az állam és állampolgárság új fogalmainak beemelése a Nemzeti Alaptantervbe. Mivel országunk nem rendelkezik évtizedes demokratikus hagyománnyal, ezért a demokráciára nevelés is új témakörként jelent meg. A demokráciára neveléssel foglalkozó oktatási szakemberek az angolszász területeken bevált módszereket kívánták adaptálni a hazai tantervbe.³⁴

A rendszerváltás óta eltelt időszak gyökeres társadalmi és politikai változásai szükségszerűen magukkal hozták a közoktatásban megjelenő társadalomismereti tantárgy reformálását is. A rendszerváltás előtt a társadalomismeret tantárgy célja a politikai rendszer megszilárdítása és az állampolgári lojalitás megalapozása volt,

---

³³ Barbara Fratzak-Rudnicka, PhD., , Institute of Sociology, Warsawa University, and Judith Torney-Purta, PhD. Department of Human Development, University of Maryland, College Park, 2001. October Competencies for Civic and political life in Democracy, Csala Istvánné Ranschburg Ágnes: *Állampolgári kompetenciák – az adatok fényében* In: Történelempedagógiai Füzetek 12. Szerkesztette: Szabolcs Ottó, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2002. 27.p

³⁴ Falus Katalin-Jakab György: *Változatok adaptációra* In: *Hogyan neveljünk demokráciára? Megjelent 2005 – a demokráciára nevelés európai éve alkalmából*, OKI, Bp, 2005.. 91.p.

amelyben a szocialista emberképet igyekeztek felvázolni, és értékeit tanítani. „Ennek megfelelően a korabeli állampolgári nevelés tökéletesen megfelelt az akkori politikai rendszer érdekeinek: passzív, önálló gondolkodásra alkalmatlan, jogaikat alig ismerő állampolgárokat termelt.”³⁵ (Falus Katalin-Jakab György, 2005.91.)

1993-94 során magyar társadalomtudósok által kidolgozásra került egy tanulmánygyűjtemény Jó Polgár címen, amelyben meghatározták azt a tudásanyagot, amely alapján kialakításra került az első magyar társadalomismeret tanterv. Ezen tanulmányban megjelenik a demokratikus állampolgári lét kialakulásának ismerete, a polgári ismeretek: a demokratikus eljárás és a kormányzat és politika rendszerének ismerete, a polgári készségekként pedig az állampolgári részvétel. Zsigó Ferenc, a The Joint Center Eastern Europe for Democratic Education and Governance munkatársa polgári készségként jeleníti meg a kommunikációt, az együttműködési készséget, a kiegyezni és mérlegelni tudást. Polgári beállítottságok közé sorolja az egyéni felelősségvállalást, az önuralmat, a közjő szem előtt tartását, a tiszteletet, a szándékot a másokkal való kommunikációra, az egészséges szkepszt, a nyitottságot kompromisszumra és együttműködésre, toleranciát, türelmet, kitartást, odaadást, nagylelkűséget.³⁶

A Nemzeti Alaptanterv első részében, az alapelvekkel kapcsolatban már megjelenik a demokrácia, jogállamiság, valamint ezzel közvetlen összefüggésben a demokratikus iskola maga.

„A Nat szellemiségét a Magyar Köztársaság Alkotmánya, a magyar törvények, kiemelten a közoktatásról szóló törvény, valamint az emberi jogokról, a gyermek jogairól, a nemzeti és etnikai kisebbségi jogokról, a nemek közötti egyenlőségről szóló nemzetközi dekrétumok és magyar jogforrások határozzák meg. A Nat olyan iskola működését segíti megvalósítani, amelyben a demokratizmus, a humanizmus, az egyén tisztelete, a lelkiismereti szabadság, a személyiség fejlődése, az alapvető közösségek (család, nemzet, az európai nemzetek közössége, az emberiség) együttműködésének kibontakoztatása, a népek, nemzetek, nemzetiségi, etnikai csoportok és a nemek egyenlősége, a szolidaritás és a tolerancia értékei alapján szerveződnek a tanítási-tanulási folyamatok. A Nat olyan iskolarendszert kíván erősíteni, amely az esélyegyenlőség megvalósulását segíti.”³⁷ (NAT, 2007)

---

³⁵ Falus Katalin-Jakab György: *Változatok adaptációra* In: *Hogyan neveljük demokráciára? Megjelent 2005 – a demokráciára nevelés európai éve alkalmából*, OKI, Bp, 2005. 91.p.

³⁶ Zsigó Ferenc: *Társadalmi kérdésekről az osztályban*, Tanári segédlet, Budapest, The Joint Center Eastern Europe for Democratic Education and Governance, 1995. 37.p

³⁷ Magyar Nemzeti Alaptanterv II. rész

1. 3. 1. Kulcskompetenciák

A Nemzeti Alaptanterv kulcskompetenciákat és műveltségi területeket határoz meg. Kulcskompetenciák közül ugyan az összes felsorolt kompetenciára szüksége van az egyénnek egy demokratikus és fejlődőképes országban, mégis ki kell emelnünk a Szociális és állampolgári kompetenciát, ahol kiemelten foglalkozik a NAT az alábbiakkal: személyes, értékorientációs, interperszonális, interkulturális, szociális és állampolgári kompetenciák.

Az itt megfogalmazott ismeretek, képességek, készségek és attitűdök egyik részről olyan egyéni képességekről szól, melyek segítik az egyént a közösségbe való beilleszkedésben (szociális kompetencia), másik részről pedig ennek a képességnek a társadalmi szintre emeléséről, amellyel képes az egyén a közügyekben aktívan részt venni (állampolgári kompetencia).

„A személyes, értékorientációs, interperszonális, interkulturális, szociális és állampolgári kompetenciák a harmonikus életvitel és a közösségi beilleszkedés feltételei, a közjó iránti elkötelezettség és tevékenység, felelőli a magatartás minden olyan formáját, amely révén az egyén hatékony és építő módon vehet részt a társadalmi és szakmai életben, az egyre sokszínűbb társadalomban, továbbá ha szükséges, konfliktusokat is meg tud oldani. Az állampolgári kompetencia képessé teszi az egyént arra, hogy a társadalmi folyamatokról, struktúrákról és a demokráciáról kialakult tudását felhasználva, aktívan vegyen részt a közügyekben.” (NAT 2007.)

A szociális kompetenciák között az alábbi területeket emeli ki a NAT. Ismeretként az egyén, a csoport, munkaszervezet, a társadalom és kultúra fogalmaival kapcsolatos koncepciókat valamint az európai társadalmak, a nemzeti kulturális és az európai identitás fogalmainak és ezek kapcsolatainak megértését tűzi ki célul, kiemelve a multikulturalizmust és a megkülönböztetés-mentességet. Képesség területén az empátikus kommunikációs képességet, a konfliktuskezelést, a rugalmasságot, az attitűdök vonatkozásában az együttműködést, a magabiztosságot és az integritás emeli ki. Az attitűdök között külön említést tesz a toleranciára és az előítéletesség leküzdésére, valamint a kompromisszumra törekvésre.

Az állampolgári kompetenciák között ismeretként a demokrácia, az állampolgárság fogalmának, az állampolgári jogoknak ismeretét emeli ki a szöveg, amelyek mellett megemlíti az európai jogokat, nemzetközi nyilatkozatokat, az EU struktúráit, célkitűzéseit, értékeit. Ismeretként felmerül az aktuális nemzeti, európai és világtörténelem fő eseményeinek, társadalmi és politikai mozgalmainak, értékeinek megértése, tendenciáinak ismerete. Mindezek mellett fontos az európai sokféleség, kulturális identitás tudatosítása is.

Képességek terén a helyi és tágabb közösséget érintő problémák megoldásának és ezek iránti érdeklődés képességét és a közügyekben való hatékony együttműködést tartja fontosnak a dokumentum, kiemelve a döntések kritikus és kreatív elemzését, a döntéshozatalban való részvételt is. Ugyan elsősorban a szavazás útját világítja meg, mégis megjeleníti a közügyekkel való foglalatosság egyéb formáit is. Attitűdként tiszteletet fogalmaz meg az emberi jogok, egyenlőség, demokrácia, vallási és etnikai csoportokkal szemben. Emellett az országhoz, településhez, Európához való tartozást, valamint a részvételi nyitottságot, a felelősségérzetet és a közös értékek elfogadását és tiszteletben tartását emeli ki. A részvételnél kifejti az „alkotó részvétel” fogalmát, amely egy olyan támogató tevékenységet és tiszteletet jelent, amely az állampolgári tevékenységeket, a társadalmi sokféleséget elfogadva a kohézió, a fenntartható fejlődés, mások értékeinek és magánéletének tiszteletére helyezi a hangsúlyt.

„A szociális kompetenciát Nagy József (2003) olyan szociális ismeretek, motívumok, képességek és készségek rendszerének tekinti, amely elősegíti a szociális viselkedést. A funkcionalitás felől megközelítve a definíciót, akkor tekintünk egy személyt szociálisan kompetensnek, ha ismeretei, készségei, képességei olyan szinten szerveződtek rendszerré, amely elősegíti társadalmi beilleszkedését, szociális viselkedését.(...) A szociális kompetencia a személy attitűdjeit, készségeit és képességeit jelzi, amelyek hozzájárulnak harmonikus életviteléhez, és meghatározzák közösségi beilleszkedését. (...) Mindezek kiérlelése érdekében az egyénnek reális képet kell kialakítania önmagáról és környezetéről, a társadalom fejlesztésében tudatosan kell részt vennie, felelősségteljes, környezettudatos magatartást kell gyakorolnia.”³⁸ (Dancsó Tünde, 2005.)

A szociális kompetencia kialakításában segít az iskolán kívüli aktív társadalmi tevékenység, melyben a civil szervezetek közreműködése nagy hatékonyságot eredményezhet a szociális kompetenciák kialakításában. Amíg az iskola a hagyományos frontális iskolai módszerekkel az ismereteket, információkat megfelelően képes megismertetni, addig a kompetenciák és attitűdök, szemléletformálás területén az informális és nem formális utak valószínűleg nagyobb hatékonyságot mutatnak. Amíg az iskolának nem erőssége a társadalmi aktivitás, önkéntesség, közösségfejlesztés, kritikai gondolkodás, addig a civil szervezeteknek éppen ez az a terület, amelyen hatékonyan tevékenykednek.

1. 3. 2. Kiemelt fejlesztési feladatok

A Nemzeti Alaptanterv kiemelt fejlesztési feladatokat, amelyben az *Énkép és*

---

³⁸ Dancsó Tünde: *A szociális kompetencia megjelenése a Nemzeti alaptanterv kiemelt fejlesztési feladataiban* In: Új Pedagógiai Szemle, Szemle 2005/04, <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=2005-04-ta-Dancso-Szocialis> Letöltés: 2008. 04. 21.

önismeret mellett a *Hon- és népismeret*, *Az európai azonosságtudat* és *Az aktív állampolgárságra, demokráciára nevelés* is megjelenik. Ezek mellett megjelennek még egyéb fejlesztési feladatok, amelyek mindegyikében találunk témánkkal összefüggésben említett képesség, készség, attitűd-formálási feladatot.

Az aktív állampolgárságra és demokráciára nevelés területén a sikeresség és boldogulás egyik fontos tényezőjeként kerül említésre az egyén részvétele a civil társadalomban, a helyi, szakmai, kulturális közösségi életben és a politikai életben.

„A Magyar Köztársaság közoktatási rendszerének tehát egyik alapvető feladata olyan formális, nem formális és informális tanulási lehetőségek biztosítása, amelyek elősegítik a tanulók aktív állampolgárrá válását. „³⁹ (NAT, 2007)

A Nemzeti Alaptantervben az aktív állampolgári léthez szükséges ismeretek az Ember és társadalom műveltségi területen belül kaptak helyet, a képességek, attitűd és értékek fejlődéséhez az egész iskolai tanulási folyamatot, az iskolai életet jeleníti meg. A szükséges részképességek, attitűd és értékorientációk elsajátításához a minőségi tanítás- és tanulásszervezési eljárásokat, valamint az iskolai élet demokratikus gyakorlatát nevezi meg.⁴⁰

A felkészülés a felnőttélet szerepeire résznél találjuk, hogy a szociális és állampolgári (itt társadalmi) kompetencia fejlesztésének részét képezi a gazdasággal, tudatos fogyasztói magatartással kapcsolatos területek fejlesztése is. *A Testi és lelki egészség* résznél megemlítendő a segítőkész és elfogadó magatartás elősegítése beteg, sérült és fogyatékkal élő személyek iránt. *A tanulás tanítása* területnél kiemelt a kritikai és kreatív gondolkodásmód, a tanulói döntéshozatal, a konfliktusok kezelése és a problémamegoldás. *A környezettudatosságra nevelés* kiemelt fejlesztési feladatai közé tartozik a fenntartható fejlődés gondolatára nevelés. „A fenntartható fejlődés feltételezi az egész életen át tartó tanulást, amelynek segítségével tájékozott és tevékeny állampolgárok nevelődnek, akik kreatívan gondolkodnak, eligazodnak a természet és a környezet, a társadalom, a jog és a gazdaság területén, és felelősséget vállalnak egyéni vagy közös tetteikért.”⁴¹ A környezettel kapcsolatos felelősségvállalás és tudatos döntések meghozatala, felvállalása is állampolgári kötelesség. Megjelenik a tudatos és fenntartható fogyasztás elve is, valamint aktivizálásra szólít fel, amely során az egyén bekapcsolódhat helyi környezeti problémák megoldásába. A tudatos fogyasztás a *Gazdasági nevelés* területén is megjelenik.

---

³⁹ Magyar Nemzeti Alaptanterv Kiemelt fejlesztési feladatok

⁴⁰ Szükséges részképességek: a társadalmi viszonyrendszerek felismerésének képessége, az egyenlő bánásmóddhoz való jog felismerésének képessége, a konfliktuskezelés, a humanitárius segítségnyújtás, az együttműködés képességek, értékorientációk és beállítódások: felelősség, autonóm cselekvés, megbízhatóság, tolerancia, társadalmilag elfogadott viselkedés

⁴¹ Nemzeti Alaptanterv Kiemelt fejlesztési feladatok, Környezettudatosságra nevelés

Az *Európai azonosságtudat-egyetemes kultúra* témakörnél a kiemelt feladat, hogy diákként és felnőttként az egyének „magyarságtudatukat megőrizve váljanak európai polgárokká”⁴² Kiemeli ezen tartalomnál a toleranciát, elfogadást más kultúrák, népek, szokások iránt. Fontosnak találom a globális nézőpont megjelenését a fejezetben, ahol az emberiség közös problémáinak ismeretére, kezelésére hívja fel a figyelmet és az ismeretszerzés mellett megoldási lehetőségek keresésére is felszólít. Valamint az iskolákat is felszólítja a nemzetközi kapcsolatok kiépítésére.

A Hon-és népismeret területnél a nemzettudatot, hazaszeretetet célként meghatározva a magyarság kultúrájához, történelméhez tartozó ismeretek mellett felszólít a szomszédaink történelmének, kultúrájának megismerésére, valamint a szűkebb és tágabb környezet értékeinek, emlékeinek, hagyományainak feltárására és megőrzésére.

Az *Énkép, önismeret* területen arra helyezi a hangsúlyt a dokumentum, hogy mindezen kompetenciák nem taníthatóak meg a diáknak nélküle. Az értékek elfogadása, megismerése, megértése is szükséges mindahhoz, hogy hatékonyan működjön az oktató-nevelő munka. Alapvető cél az önismeret, önkontroll, az önállóság, az önfejlesztés, a felelősség önmagunkért és mindezek eredményeként a személyes méltóság.

Összességében a Nemzeti Alaptanterv meghatározza a szükséges ismereteket és felsorolja a társadalmunk számára legfontosabb képességeket, készségeket valamint attitűdöket. Hangsúlyos a tolerancia, az interkulturalitás, a sokszínűség, az elfogadás, valamint az aktivitás. Szinte minden területen a fejlesztést az aktivizálás, a cselekvésre ösztönzés meghatározásával zárja. A hazai és európai ismeretanyag mellett megjelennek világszintű problémák, és ezekre keresett és javasolt megoldások (pl. tisztességes kereskedelem), valamint az aktualitás is erősen jellemzi a NAT megfogalmazásait. Az aktuális társadalmi problémák mellett a gazdaság és a környezet aktuális kihívásai is megjelennek. Említésre méltó még, hogy több helyen jegyzi meg a dokumentum, hogy az iskola bevonhat külső szakértőt, kérhet és kérjen is segítséget feladatának ellátásában.

1. 3. 4. Műveltségi területek

Az *Ember és társadalom* műveltségterületen belül a történelem, az emberismeret és a társadalomismeret (jelenismeret) található.

A történelem kapcsán a közösséghez tartozás, a nemzeti és európai identitástudat

---

⁴² Nemzeti Alaptanterv Kiemelt fejlesztési feladatok, Európai azonosságtudat-egyetemes kultúra

elmélyítését tekinti nélkülözhetetlenné. A történelemből fakadó tanulságok feldolgozását személyes élménnyé kívánja tenni, amely által a jelent és az egyén szerepét a jelenben, a társadalomban világítja meg. Az etika, antropológia és pszichológia alapfogalmait kívánja elsajátíttatni azon céllal, hogy közelebb kerüljön az egyén önmaga és a társadalom megismeréséhez. Az értékdilemmák, értékrendszerek, erkölcsi dilemmák megismerése fontos a személyiség fejlődéséhez. Módszerként említi a vitát, az önálló tájékozódást és a felelős döntéseket, valamint a kritikai gondolkodásmódot.

A társadalomismeret segít tájékozódni a társadalmi, gazdasági és politikai összefüggések között, problémáikat megérteni. A konfliktusok elemzését és a problémákkal szembeni érzékenységet kívánja növelni.

"A fejlesztés kiemelt területei: a személyiség és az emberi jogok tiszteletére nevelés, a nemzeti identitás, a történelmi és állampolgári tudat erősítése, a szociális érzékenység, az életkornak megfelelő társadalmi problémák iránti nyitottság, a környezetért érzett felelősség, más kultúrák megismerése és elfogadása, a humánus, értékeket védő magatartás, valamint a demokratikus intézményrendszer használatához, az egyenlő bánásmóddal és esélyegyenlőséggel kapcsolatos ismeretek és képességek fejlesztése."⁴³ (NAT, 2007)

1. 3. 5. Attitűd

A tudásanyagra épülve az összefüggések áttekintése és megértése után alakítható ki a szükséges attitűd, amely már az egyén gondolkodásába, véleményébe, elképzeléseibe, világképébe illeszti az ismeretanyagokat. A megfelelő és sokszínű ismeretek mellett a kritikus gondolkodás, a döntés és felelősségvállalás képességét kell kialakítani, amely szemléletté válhat a későbbiekben. Az állampolgári kompetenciákhoz, a demokratikus értékrendhez fűződik a nyitottság, elfogadás, tolerancia, empátia, szolidaritás, amely készségeket és képességeket a toleranciára nevelés és az antirasszista nevelés tűz ki célul. Az együttműködés, a felelősségvállalás, a döntéshozatali képesség, rugalmasság a közösségfejlesztő és közösségépítő tevékenységek szerves része. A kreatív elemzés, a kritikus gondolkodás, konfliktuskezelés egyéni fejlesztés útján, személyiségfejlesztés útján sajátítható el. Valamint fontos az aktivitást is kiemelni, amely a civil szektor sajátja, és ezért az aktivizálásra nevelés is természetéből adódóan jelen van tevékenységében.

Természetesen az említett tulajdonságok nem működnek egymástól elkülönítve,

---

⁴³ Nemzeti Alaptanterv

és nem fejleszthetőek ki külön-külön, csak szoros egymásra utaltságban. Didaktikai szempontok miatt is fontos a fenti készségek, képességek közös fejlesztése, hogy kialakulhasson a demokratikus értékrend, az aktív állampolgári attitűd.

A fentiek közül iskolai közegben a **toleranciára nevelés** területén bővelkedünk legtöbb nemzetközi tapasztalattal és gyakorlattal. Az 1996 és 2000 közötti európai előítélet-kutatásokból kiderült, hogy nyugat-európai fiatalokhoz képest Kelet-Közép-Európában és tőlünk keletre markánsabb a xenofóbia jelensége. Az 1999 és 2000 közötti hazai kutatásban, amelyben középiskolásokat kérdeztek előítéleteikről, sztereotípiáikról, a cigánysághoz, a zsidósághoz és a homoszexuálisokhoz való érzelmi beállítódásukról, megállapítást nyert a cigányokkal kapcsolatos előítélet, de az is, hogy nem elegendő egy kisebbségeket befogadó osztály, iskola, szükség van egyidejűleg a pedagógus tudatos toleranciára nevelésére az osztályban. Ligeti György megállapítása szerint a cigányság kultúráját megismertető programok, mint előítéletet megelőző módszer, zsákutcába juttatta a toleranciára nevelést.⁴⁴ Helyette a tanterv, a módszerek és számonkérés teljes átalakítását javasolja, úgy, mint az Angliából kiindult multikulturális nevelés. A multikulturális nevelés az 1960-as években alakult ki Angliában és az Egyesült Államokban, amelyet gyorsan követett az antirasszista nevelési irányzat. A gyarmatok megszűnésével Angliába nagyszámú bevándorló csoportok érkeztek, akik gyerekei alacsonyabban teljesítettek az angol iskolákban, valamint kulturális különbségeik révén beilleszkedési problémáik adódtak. A multikulturális nevelés a hátrányos helyzetű csoportok problémáira irányult, míg a 70-es, 80-as években kialakult antirasszista irányzat a többség szemléletének megváltoztatását tűzte ki célul.⁴⁵ A 90-es évek tendenciái rámutatnak, hogy a globalizáció, gyors munkaerő-áramlás, technikai-gazdasági fejlődés során felerősödik az igény a nemzeti identitás megőrzésére, miközben nagy szükséglet mutatkozik a más népek megismerésére, kultúrájának tisztelete iránt.⁴⁶ A multikulturális vagy más néven interkulturális nevelés, antirasszista nevelés különböző szemléletekkel került bele az oktatásba, amelyek közül a legteljesebbnek a döntéshozás és társadalmi felelősségvállalás szemléletét tartják, amely a tantervi átalakítás legösszetettebb formája. Az átalakítás során az antirasszista szemlélet az egész tantervet, módszertant és pedagógiai szemléletet áthatja, céljait

---

⁴⁴ Ligeti György: Mit tehet az iskola? Roma-kép az iskolában, Iskolakultúra 2000/12. 16-26.o.

⁴⁵ Cs.Czachesz Erzsébet: Multikulturális nevelés Mozaik Oktatási Stúdió, 1998., Torgyik Judit: Multikulturális társadalom, multikulturális nevelés Új Pedagógiai Szemle, 2004. április-május LIV. Évf. 4-5.szám 4.o., Szabó Ildikó: Interkulturális iskola Új Pedagógiai Szemle, 1995. 45. évf. 16.o., Csapó Benő-Czachesz Erzsébet: Európai fiatalok interkulturális attitűdjei Új Pedagógiai Szemle, 1995. 12. XLV. Évf. 49.o.

⁴⁶ Delors jelentés, Az oktatás rejtett kincs, Osiris Kiadó, 1997., Magyar Unesco Bizottság, Budapest, 1997. 194 o.

módosítja.⁴⁷

A hazai tantervekben sajnos még nem jelentős a toleranciára nevelés, így nagymértékben támaszkodhatnak az iskolák a toleranciára neveléssel foglalkozó civil szervezetek oktatási-nevelési kínálatára.

---

⁴⁷ Cs.Czachesz Erzsébet: Multikulturális nevelés Mozaik Oktatási Stúdió, 1998.,

II. Fejezet

Identitás és öntudat

2.1. Nemzeti öntudat és állampolgárság

Belső feszültségek, kisebbségi konfliktusok, bevándorlók és menekültek integrációs kérdései feszítik Európát, újraéledő rasszizmussal találkozhatunk Európa országaiban. A terjedő szélsőséges idegengyűlölet ellen egyre nagyobb hangsúlyt kap a toleranciára nevelés és emellett az integrációt elősegítő programok. Kényes pontnak tűnik ebben a helyzetben a nemzeti öntudat kérdése. Vajon miért tűnik egyeseknek összeegyeztethetetlennek a nemzeti öntudat és a toleráns, együttélésre és együttműködésre képes és hajlandó, európai vagy világpolgár?

Az állampolgárság kifejezése is újszerű formákat ölt, amikor a magyar állampolgár már nem csak Magyarország polgára, hanem az Európai Unióé is. Mégis könnyen körülírható az állampolgárság hagyományos jelentése, miszerint az állampolgárt az adott állam jogokkal és kötelezettségekkel ruházza fel. Pedagógiai értelemben a Nemzeti Alaptantervünk fogalmazza meg, milyen is az ideális állampolgár.

„A személyes, értékorientációs, interperszonális, interkulturális, szociális és állampolgári kompetenciák a harmonikus életvitel és a közösségi beilleszkedés feltételei, a közjó iránti elkötelezettség és tevékenység, felöleli a magatartás minden olyan formáját, amely révén az egyén hatékony és építő módon vehet részt a társadalmi és szakmai életben, az egyre sokszínűbb társadalomban, továbbá ha szükséges, konfliktusokat is meg tud oldani. Az állampolgári kompetencia képessé teszi az egyént arra, hogy a társadalmi folyamatokról, struktúrákról és a demokráciáról kialakult tudását felhasználva, aktívan vegyen részt a közügyekben.”⁴⁸ (NAT, 2007)

A szükséges jogi és állampolgári ismereteken túl a Nemzeti Alaptanterv leírja a megszerzendő képességeket is.

„Az állampolgári kompetencia olyan képességeket igényel, mint a közügyekben való hatékony együttműködés, a helyi és a tágabb közösséget érintő problémák megoldása iránti szolidaritás és érdeklődés. Magában foglalja a közösségi tevékenységek és a különböző szinteken – a helyi szinttől a nemzeti és európai szintig – hozott döntések kritikus és kreatív elemzését, a döntéshozatalban való részvételt, elsősorban szavazás útján.

A pozitív attitűdök az emberi jogok teljes körű tiszteletén alapulnak, ideértve az egyenlőség és a demokrácia tiszteletét, a vallási és etnikai csoportok kulturális sokszínűségének megértését. Magában foglalja a településhez, az országhoz, az EU-

⁴⁸ Magyar Nemzeti Alaptanterv

hoz és általában az Európához való tartozást, a részvétel iránti nyitottságot a demokratikus döntéshozatal valamennyi szintjén, valamint a felelősségérzetnek és a közösségi összetartást megalapozó közös értékek elfogadásának és tiszteletben tartásának a kinyilvánítását (pl. a demokratikus elvek tiszteletben tartása). Az alkotó részvétel az állampolgári tevékenységeket, a társadalmi sokféleség és kohézió, valamint a fenntartható fejlődés támogatását és mások értékeinek, magánéletének a tiszteletét is jelenti. „⁴⁹ (NAT, 2007)

A Nemzeti Alaptanterv egy olyan ideális állampolgárt vázol fel, aki egyszerre magyar és európai. Az egyén identitásának meghatározásakor fontos elem, hogy az egyén tudja honnan jött, hová tart és éppen miért és ott van, ahol él. Az identitás fontos szerepe a nemzeti identitás, amely a kultúra legtágabb értelmezésével bír. A nemzeti öntudat nem áll ellentétben a toleráns emberképpel, sem az európai öntudattal sem a világpolgár öntudatával, sokkal inkább kiegészítői, rétegei a személyiségnek.

2. 2. Európai öntudat és európai polgárság (European Citizenship)

2. 2. 1. Az európai öntudat fogalma

Az európai öntudat fogalmát az Európai Unió intézményei dolgozták ki korábbi történelmi előzményekre alapozva, amelyre épülve megfogalmazták az európai polgárság terminusát.⁵⁰

Az Európai Unió ugyan gazdasági társulásként jött létre, de az évek során egyre több kulturális, oktatási és identitási kérdésben is állást foglalt, irányelveket javasolt. Az európai identitás kialakításában meghatározta az európai polgárság fogalmát, amely megismerését és terjesztését, elfogadását és beépülését pályázati forrásokból, civil és oktatási projektek során terjesztette, terjeszti. Az európai öntudat kialakításakor gazdasági és társadalmi célok is vezérelték az Európai Bizottságot. Az európai polgárság fogalmát a sokszínű európai társadalom integrálásának céljából hozták létre, így a fogalom kialakítását komplexen értelmezték, amely képes integrálni mindazon társadalom elemeinek identitását, akik jelenleg Európát benépesítik. Az európai polgárság kifejezésének megalkotásakor Cezer Birzea bukaresti egyetem professzorának meghatározásra támaszkodtak, mely szerint „Az állampolgárság a jogokkal és felelőségekkel rendelkező egyének aktív tagsága, részvétele és a politika befolyásának képessége.”⁵¹ A definíciónak négy elemét emeli ki a Bizottság: *tagság,*

---

⁴⁹ Magyar Nemzeti Alaptanterv

⁵⁰ Kisida Erzsébet: Állampolgár a gyermek (avagy a tanuló több szerepkörben), Új Pedagógia Szemle, 1995. 45. évf., 47. o

⁵¹ *Az európai polgárság, avagy kiutak a demokrácia válságából* In: *Ugródeszka* 52. szám, a Mobilitás Eurodesk Iroda hírei, Szerk: Németh Zita, Kiadó: Kiss Szabolcs, Mobilitás Főigazgatóság, 2006.

amely politikai, civil, társadalmi hovatartozást jelöl, *aktív részvétel és jogok és kötelezettségek közötti viszony*. A *politikai befolyásolás képessége*, takarja azt a képességet, hogy hogyan éljünk állampolgári jogainkkal és befolyásoljuk a politikát. A fogalom kialakításakor jogi, szociális, politikai és kulturális aspektusokat is társítottak a jelentéshez. Az Európai Bizottság dinamikusnak és képlékenynek nevezte az állampolgárság koncepcióját, amelybe az állampolgárság gyakorlása a társadalmi bevonás módszerévé válik. Az európai polgár környezetéért felelősséget vállaló egyén, aki széles látókörű, felelősnek érzi magát a társadalom más tagjaiért, cselekvéseit egy a társadalmi, nemzeti és földrajzi határokon felülemelkedő perspektívából indítja.

A demokratikus állampolgárságra nevelés (Education for Democratic Citizenship, EDC) 1997-ben indult el, amely során vizsgálták európai kutatásban, hogy milyen készségekre, képességekre van szükség az „Európa-építésben”,⁵² a részvételi demokráciában, és mit jelent az állampolgár státusa a modern demokráciákban. 2000-re kialakította az Európa Tanács azt az átfogó koncepciót, amelyben meghatározták az aktív és felelős állampolgársághoz szükséges készségeket, továbbá a tanulási formákat, oktatási-nevelési környezetet, amelyek közvetítik e készségeket.⁵³

Az Európai Bizottság ifjúságpolitikával kapcsolatos céljai megvalósulásával kapcsolatos problémákról, az Európai Bizottság Fehér Könyve Új Lendület A Fiatalok Számára kiadványa ad hírt, ahol a Könyv kapcsán megrendezésre került konzultációs folyamat során a fiatalok véleményt nyilváníthattak. A kiadványban a fiatalok megfogalmazzák aggályaikat az ifjúsági részvétel nélküli demokráciáról, és igényeiket a változtatásra. A konzultációban részt vett ifjúsági szervezetek megfogalmazása szerint az első lépéseket a helyi környezetben kell megtenni, amely során döntő fontosságot kap az iskola. Míg az iskola megteremti a lehetőséget a tanuláshoz, a demokratikus szerkezet ismereteinek és a részvételi mechanizmusok elsajátításához, addig „megvan az a hátránya, hogy ez az intézmény nem tekinti őket aktív polgároknak”.⁵⁴ (Európai Bizottság, 2003.22.)

Az aktív részvétel más formái jelentek meg Európában az ifjúsági értékelés óta. Nagyobb hangsúlyt kap a fiatalok elképzelése, érdeklődése, igénye, az „empowerment”, azaz a képességek kifejlesztése a célcsoport bevonásával. A nyugat-európai ifjúsági és szociális munkában elismertté és hatékonyvá vált ez a megközelítésmód.

---

⁵² Új Pedagógiai Szemle, 2004. február, LIV. Évfolyam 80. o., Világtükör: Tóth Teréz: Az Európa-építés folyamata az Európa Tanács oktatási tevékenységének tükrében

⁵³ Activities of the Council of Europe, Report 2001.

⁵⁴ *Európai Bizottság: Európai Bizottság Fehér Könyve Új Lendület Európa Fiataljai Számára*, Ványi Bálint, Földi László (szerk), Mobilitás Nemzetközi Igazgatóság, Európai Bizottság, Budapest, 2003., 22.o.

2. 2. 1. Magyar Nemzeti Alaptanterv

A magyar Nemzeti Alaptanterv az európai azonosságtudat kapcsán fontosnak találja a saját kultúra megőrzését és az elfogadást, toleranciát más kultúrákkal szemben, amely elősegíti az interkulturális/multikulturális nevelést.

„Ezek a célok együttesen egy olyan európai polgár képét vetítik elénk, aki szociálisan kompetens az ismeretszerzésben, a nemzeti identitás megőrzésében, más kultúrák elfogadásában, a nyitottság kialakításában, az elfogadottság megteremtésében, a kapcsolatok kialakításában és ápolásában, a problémák felismerésében és kezelésében.”⁵⁵ (Dancsó Tünde, 2005.)

Nemzeti szinten a fent említett európai célok tartalmával kapcsolatban ugyan folyamatosan felmerülnek kételyek és aggodalmak, de többnyire elfogadottnak tekinthetőek a tagállamokban. A magyar Nemzeti Alaptantervvel összevetve több hasonlóságot is találunk, több kompetencia, attitűd, készség és ismeret is megjelenik mindkettőben. A magyar iskolák konkrét tevékenységében viszont csak ritkán jelennek meg, realizálódnak a fogalmak, az európai identitás, öntudat fogalma pedig szinte sosem.

2.2.2. Európai minták

Nyugat-Európában működnek az európai dimenzió integrálására alkalmas programok, amelyek konkrét elemei keresztntantervbe épültek. Ilyen például a skót (Scottish Consultative council on the Curriculum) SCCC program, amely során az európai dimenzió a tantervi stratégiában, az általános iskolai tantervben és a középfokú kurrikulumban is jelen van. Itt találhatóunk olyan elemeket, amelyek a demokráciára nevelést érintik, pl: tanulói önkormányzat, iskolaszintű megközelítés, konfliktusmegoldás és közös beszélgetés, együttműködés a lakóhelyi közösséggel, tanórán kívüli tevékenységek, bekapcsolódás és aktív részvétel. „A program célja, hogy a tanulók felismerjék és vállalják a nemzeti, európai és a szélesebb világ polgárának szerepeit.”⁵⁶

Az angol You, me, us! Social and moral responsibility for primary schools (Te, én, mi! Társadalmi és morális felelősségre nevelés az általános iskolában) program az

---

⁵⁵ Dancsó Tünde: *A szociális kompetencia megjelenése a Nemzeti alaptanterv kiemelt fejlesztési feladataiban* In: Új Pedagógiai Szemle, Szemle 2005/04, <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=2005-04-ta-Dancso-Szocialis> Letöltés: 2008. 04. 21.

⁵⁶ Mihály Ottó: *Az EU-dimenzió: tantervek, programok és az adaptáció lehetőségei* In: *Hogyan neveljünk demokráciára? Megjelent 2005 – a demokráciára nevelés európai éve alkalmából*, OKI, Budapest, 2005. 72.p.

angol Citizenship Foundation (Állampolgári Alapítvány) által kifejlesztett állampolgári nevelés program, amely megjelenik az angol tantervben is. Ebben a programban erősen megjelenik az attitűdök között a társadalmi és morális kérdések ismerete és az a képesség, hogy függetlenül, önállóan tudjanak döntéseket hozni a fiatalok e kérdésekben, valamint konstruktív érdeklődés a közösség ügyei iránt. A programban megjelenik a toleranciára, empátiára nevelés, interkulturális tanulás is, valamint célként jelenik meg, hogy a fiatal megismerje a lehetőségeit annak, hogyan tudja megteremteni a közösség és az egyéni társadalmi szükségletek összhangját.⁵⁷

Nyugat-európai szinten gyakori az oktatási innováció bevezetésének az a módja, amikor társadalmi egyeztetés előzi meg a bevezetést, valamint a tartalmi és módszertani fejlesztésekbe civil szervezeteket vonnak be. Az oktatásban és nevelésben is egyre gyakoribbak az „empowerment” jellegű programok, amelyekben a célcsoport igényeire támaszkodva határozzák meg a célokat, velük közösen alakítják ki a módszereket és tartalmakat, ezzel is elősegítve a motivációt és hatékonyságot.

2.2.3. Hazánkban megvalósuló európai programok

A civil szervezetek Nyugat-Európában jelentősen hozzájárulnak a demokráciára neveléshez, és az európai öntudat kialakításához. Az Európai Bizottság pályázati támogatásai révén hazánkban is több európai öntudat kialakítását célzó civil-oktatási-nevelési program valósult meg. Ezek a programok többnyire nem formális vagy informális nevelés területén kialakított programokat támogatnak.⁵⁸ A demokráciára neveléssel összefüggésben az Unió támogatja az önkéntességet, az ifjúsági kezdeményezéseket, a civil szervezetek innovatív oktatással-neveléssel kapcsolatos tevékenységét és az iskolák iskolán kívüli tevékenységét támogató, nemzetközi együttműködésekre és innovációra ösztönző projektjeit. Az oktatás fejlesztését, a nemzetközi kapcsolatokat, az informális és nem formális nevelést, mint a formális oktatás kiegészítését is nagy erővel támogatják az európai pályázati programok.⁵⁹

A társadalmi részvételi folyamatok az ifjúságnevelésben

A demokráciára nevelés témájában fontos szemügyre vennünk az európai ifjúságpolitikai és ifjúságneveléssel kapcsolatos programokat. Az Európai Bizottság

---

⁵⁷ Mihály Ottó: *Az EU-dimenzió: tantervek, programok és az adaptáció lehetőségei* In: *Hogyan neveljük demokráciára? Megjelent 2005 – a demokráciára nevelés európai éve alkalmából*, OKI, Budapest, 2005. 72.p.

⁵⁸ Youth in Action program: *Fiatalok Lendületben Program* www.mobilitas.hu

⁵⁹ Gondolok itt az Erasmus, Leonardo da Vinci vagy a Tempus program Tempus program Tempus Közalapítvány: www.tka.hu

2001 novemberében elfogadott Fehér Könyve a fiatalok részvételét a közéletben az ifjúságpolitika legfontosabb prioritásai között említi. Az Európa Tanács 2003 májusában megújított kartája a fiatalok részvételéről a helyi közösségek és régiók életében olyan irányelveket fogalmaz meg, amelyek alapján a fiatalok könnyebben vállalhatnak részt az őket érintő döntésekben.⁶⁰ A társadalmi részvételi folyamatokat segítő eljárások célja a hétköznapi cselekvésben való részvétel és önszerveződés, valamint a gyermek- és ifjúságsegítő munkán belül megvalósításra kerülő konkrét projektek megerősítése. A Bizottság meggyőződése, hogy az élményalapú, nem formális és informális módszerek vonzóak és motiválóak a fiatalokra nézve. A társadalmi részvételi folyamatokat segítő módszereknek központi integráló szerepe van a különböző etnikai és szubkulturális csoportokhoz tartozó fiatalok integrálásában is.⁶¹

Európai ifjúsági programok

Az Európai Bizottság szerint a tanulásnak három általános célja van: személyes kiteljesedés, társadalmi integráció és aktív állampolgári tudat. Az Európai Bizottság az ifjúsági konzultáció során megbizonyosodott a nem formális és informális tanulás fontosságáról, és a formális oktatás fejlesztésének igényéről. Ezen elképzelésekre épülve jöttek létre azok az ifjúsági programcsomagok, amelyek egyszerre használhatóak a formális és a nem formális nevelés területén.⁶²

A Fiatalok Lendületben Program támogatja az ifjúsági kezdeményezéseket, az ifjúsági cseréket, az ún. ifjúsági demokrácia projekteket, emellett az ifjúságsegítők továbbképzését és az ifjúságpolitikai kezdeményezéseket.⁶³ Az Európai Bizottság az Egész életen át tartó tanulási programcsomagjában támogatást kapnak a szakmai gyakorlatok, külföldi tanulmányok, nemzetközi iskolák közötti kapcsolatok, tapasztalatcserék, innovációtranszferek és egyéb oktatási intézményeket és diákokat

---

⁶⁰ Európa Tanács, (<http://youth-knowledge.net/INTEGRATION/EKC/GP/charter.html>) Letöltés: 2008.04.10.

⁶¹ Az Ifjúsági Fehér Könyvben a konzultációs folyamat során megfogalmazott javaslatok a következők voltak:

- Európaszerte rugalmas és újszerű részvételi mechanizmusokat vezessenek be, amelyben a fiatalok maguk választják ki a munkamódszereket,
  - ifjúsági tanácsok létrehozása, terjesztése és támogatása
  - ifjúsági civil szervezetek támogatása
  - konzultációs folyamatok indítása helyi, regionális és európai szinten
- ösztönözni kell az ifjúsági információs hálózatokat Európa Tanács, (<http://youth-knowledge.net/INTEGRATION/EKC/GP/charter.html>) Letöltés: 2008.04.10.

⁶² Európai Bizottság: *Európai Bizottság Fehér Könyve Új Lendület Európa Fiataljai Számára*, Ványi Bálint, Földi László (szerk), Mobilitás Nemzetközi Igazgatóság, Európai Bizottság, Budapest, 2003., 39.p.

⁶³ www.eurodesk.hu

egyaránt támogató programok.⁶⁴

A fent említett programok hazánkban történő megjelenése óta nagy számban kerültek támogatásra civil ifjúsági kezdeményezések. A demokratikus ifjúságneveléssel foglalkozó civil szervezetek támogatottsága nagymértékben megnőtt a pályázati források kapcsán. A Fiatalok Lendületben programban szinte kizárólag civil szervezetek pályáznak, ahol helyi kezdeményezésekkel segítik a fiatalok aktív részvételét a társadalomban. A külföldi önkéntes tevékenységek térnyerése is a programhoz fűződik, amely kapcsán akár egy évet is tölthet külföldön egy magyar fiatal egy civil szervezetnél aktívan tevékenykedve úgy, hogy képzési, utazási és megélhetési költségeit a Bizottság állja.

Az Európa Tanács vezette be a közösségi tanulás fogalmát, amely során a diákok a helyi közösség szükségleteit figyelembe vevő gyakorlaton vesznek részt, amely kiegészíti a felsőoktatási kurzusokat, amely gyakorlat során tágabban értelmezik a tantárgyat és erősödik bennük a civil felelősségérzet.

Az állampolgárságra nevelés európai éve

Az Európa Tanács a 2005-ös évet az *Az állampolgárságra nevelés európai évének* nyilvánította. Az Európa Tanács célja volt, hogy felhívja a figyelmet az aktív állampolgári részvétel, a társadalmi összetartás jelentőségére és a demokrácia kultúrájának fejlesztésére. A formális és nem formális oktatás bármely programja mind az élethosszig tartó tanulás részét képezik. A *Fiatal Aktív Állampolgárok díj* célja volt, hogy jobban megértesse az európai állampolgárság lényegét az európai fiatalokkal. A díjjal azokat az oktatási módszereket és eszközöket díjazták, amelyek a fiatalok aktív állampolgári részvételét és európai állampolgári tudatát ösztönözték. A díjazott kategóriák között kapott helyet az aktív részvétel a helyi közösségben, az európai állampolgári tudat erősítése, Európa kulturális azonosságtudatának és sokféleségének megértése, felkészítés egy multikulturális társadalomban való életre és az emberi jogok és a demokrácia melletti elkötelezettség elmélyítése.

2005-ben, az Aktív állampolgári nevelés európai évében hazánkban is megrendezésre került az első Állampolgári Részvétel Hete rendezvény az Európa Tanács által kihirdetett Állampolgári Részvétel programján belül. A Central and Eastern European Citizens Network 17 országot összefogó társadalomfejlesztő civil szervezet a rendezvénnyel felhívta a figyelmet a részvételi demokrácia fontosságára. A kampány 2006-ban és 2007-ben is folytatódott a Közösségfejlesztők Egyesülete, a Civil

---

⁶⁴

Kollégium Alapítvány, a Közösségi Kezdeményezéseket Támogató Szakmai Hálózat, a Szövetség a Közösségi Részvétel Fejlesztéséért Egyesület és a Magyar Művelődési Intézet szervezésében. 2007-ben került megrendezésre a kampány, több mint 200 helyi és regionális rendezvénnyel. A kampány során kérdőíves felmérés készült Közéleti aktivitás – lokális és európai identitás címen.⁶⁵ A kampány során iskolákban demokráciáról szóló előadásokat szerveztek, közösségi akciókat, médiaakciókat rendeztek, valamint nagy számú konferencia, szeminárium, fórum, kiállítás megrendezését támogatták a szervezők különböző társadalmi és civil témakörökben.⁶⁶

2.3. A világpolgár (Global Citizen)

A világpolgár, a global citizen fogalma az identitás legszélesebb megközelítése, amely szerint minden polgár a saját államán kívül az egész világ polgára is. A világpolgárság fogalma tudatos, felelősségteljes szemléletre utal, mely során minden ember részese a világ eseményeinek és minden polgár cselekedete hatással van a világ változásaira. A világ gazdasági, társadalmi és politikai összefüggéseire fókuszál a globális nevelés vagy angolszász kifejezéssel a development education.

A kifejezés az Amerikai Egyesület Államokból származik, ahol a 60'as évek végén Lee F. Anderson globális rendszerszemléleti átalakítást javasolt. „... a globális megközelítés az állampolgári nevelés, mint legátfogóbb céltételezés fogalmát is kitágítja. Anderson felfogása szerint nem lehet jó állampolgár valaki, ha ezt a fajta kötődést nem tudja összeegyeztetni azzal, hogy a világnak is jó állampolgára legyen. A „world citizenship” fogalma tehát itt azt jelenti, hogy a társadalomtudományi oktatás célja olyan emberek nevelése, akik a nemzetközi kérdések kezelésében nem szorítkoznak az egyoldalúan hazai nézőpontokra, hanem azokat a rendszer egészében, globális perspektívából képesek megítélni.”⁶⁷ (Mátrai Zsuzsa, 1990. 199.o.)

A globális szemlélet kialakítása céljából új témahangszúlyok jelentek meg az amerikai oktatásban. A globális szemlélet az alábbi területeket preferálta: globális világproblémák, nemzetközi politikai összefüggések és a nem-nyugati kultúrák. A béke, a társadalmi igazságosság, az ökológiai egyensúly és a politikai részvétel értékszempontjai jelentek meg a School Program of the Institute for World Order

---

⁶⁵ www.kozossegfejlesztok.hu

⁶⁶ <http://arh.kozossegfejlesztok.hu/>, www.ceecn.net,
[http://arh.kozossegfejlesztok.hu/Kozossegi_Adattar/DOKUMENT.Nsf/538d96804d640588852566f2006f1ed7/1da376422450bf95c12573d8003610d8/\\$FILE/Felm%C3%A9s%C3%A9s%20%C3%B6sszes%C3%ADt%C3%A9s.doc](http://arh.kozossegfejlesztok.hu/Kozossegi_Adattar/DOKUMENT.Nsf/538d96804d640588852566f2006f1ed7/1da376422450bf95c12573d8003610d8/$FILE/Felm%C3%A9s%C3%A9s%20%C3%B6sszes%C3%ADt%C3%A9s.doc) Letöltés: 2008.04.12.

⁶⁷ Mátrai Zsuzsa: *Az amerikai társadalomtudományi nevelés története*, In: Közoktatási Kutatások sorozat, Akadémia Kiadó, 1990,199.p.

elnevezésű első tantervfejlesztésben.⁶⁸

Európában főleg Nyugat-Európában, és az angolszász területeken elterjedt a globális nevelés és fejlődésre/fejlesztésre nevelés összefüggésben a korábban említett multikulturális és antirasszista nevelési irányzatokkal. A globális állampolgárság a brit nemzeti stratégiában szerepel a globális dimenzió és fenntarthatóság, fejlesztés témakörében. A globális dimenzió tartalmazza a globális állampolgársággal járó ismeretek, készségek elsajátítását és működési mechanizmusok megismerését, amely szükséges a jól informált, aktív és felelősségteljes polgári létezéshez. A globális dimenzió oktatási programjában ugyanúgy, mint a Magyar Nemzeti Alaptantervben megjelenik a konfliktuskezelés, a globális folyamatok kritikai szemlélete, a fenntartható fejlődés, a társadalmi egyenlőség, a sokszínűség (multi- és interkulturális társadalmak) és az egymástól való függés témái valamint az emberi jogok ismerete, de jelentősebb a globális felelősségvállalás elve. A globális nevelés, mint brit nemzeti stratégiai cél jelenik meg, az állampolgári nevelés pedig kiemelt cél a brit nemzeti tantervben.

Írországban a Junior Cycle Course in Civic, Social and Political Education (Állampolgári nevelési kurzus fiatalok számára) program a táguló világgal foglalkozik, amelyben a globális összefüggéseket, és függőségeket jeleníti meg, ezáltal az ideális globális polgár képét rajzolják meg.⁶⁹

Magyarországon 2007. elején kezdődött egy civil kezdeményezés, mely során a Hand Nemzetközi Humanitárius és Fejlesztési Civil Szövetség⁷⁰ egy globális nevelés munkacsoportot hozott létre. Ebben a munkacsoportban olyan civil szervezetek tömörülnek, akik a globális nevelés egy-egy elemét oktatási-nevelési tevékenységük során végzik. A munkacsoport közel húsz magyar civil szervezetet tömörít, és terveik szerint 2009 végére elkészítik a globális nevelés nemzeti stratégiáját. Céljuk, hogy összehangolják tevékenységüket, és közös lobbizásba kezdjenek az oktatáspolitikai területén, amellyel megfogalmazhatják a globális nevelés helyét a magyar közoktatásban.

A globális nevelés céljainak és módszereinek kialakítása területén figyelemre érdemes az angolszász modell, amely során a civil szervezetek jelentős támogatást

---

⁶⁸ Mátrai Zsuzsa: *Az amerikai társadalomtudományi nevelés története*, In: Közoktatási Kutatások sorozat, Akadémia Kiadó, 1990, 199.p.

⁶⁹ Mihály Ottó: *Az EU-dimenzió: tantervek, programok és az adaptáció lehetőségei* In: *Hogyan neveljünk demokráciára? Megjelent 2005 – a demokráciára nevelés európai éve alkalmából*, OKI, Budapest, 2005. 72.p.

⁷⁰ Hand Szövetség www.hand.org.hu Munkám során, az Amnesty International szervezetét képviselem a Globális nevelés munkacsoportban, ezáltal folyamatosan nyomon követem a munkacsoport tevékenységét és a munkában aktívan részt veszek. A tanulmányban megjelenített információk a Globális nevelés munkacsoport stratégiájából, a kidolgozott programból és a találkozókön elhangzottakból említettek

élveznek oktatási célok és tartalmak kidolgozásában. A development education, azaz fejlődésre, fejlesztésre, fenntarthatóságra nevelés nagy összegű támogatást élvez a civil szervezetek részére, amely során az elmúlt 5 évben regionálisan kialakítottak civil hálózatokat, amelyek tananyagokat és taneszközöket fejlesztenek és terjesztenek. A hálózat tagjai development education (fejlesztésre, fejlődésre nevelés) és global education (globális nevelés) témakörével foglalkoznak. A multikulturális nevelés területén is kialakult az az elképzelés, mely szerint a tantervet olyan szinten kell átalakítani, hogy ne csak egy-egy tantárgyként szerepeljenek a globális társadalmi és környezeti témák, hanem az egész oktatást, nevelést áthassa a döntéshozás és társadalmi felelősségvállalás szemlélete.⁷¹ Nemzetközi mozgalommá nőtt az a civil kezdeményezés,⁷² amely a globális felelősségvállalás nem formális és informális területével foglalkozik, valamint az emberi jogokat, a nemzetközi fejlesztést és a formális oktatást kapcsolja össze.

---

⁷¹

Cs. Czachesz Erzsébet: Multikulturális nevelés, Mozaik Oktatási Stúdió, 1998.173 o.

⁷²

<http://www.deeep.org/>

III. Fejezet

Demokráciára nevelés az oktatási rendszeren belül és kívül

3. 1. Civil szervezetek a demokráciára nevelésben

A civil szervezetek oktatási tevékenysége másodlagosnak tűnhet a szervezetek egyénileg meghatározott céljaihoz képest, viszont ha egy közösség, egy ország vagy egy kultúra szintjén vizsgáljuk, máris egyértelmű és nagyon jelentős nevelési célokkal rendelkezik. Önmagában véve a civil szektor léte biztonságot, bizalmat és bátorságot ad a szervezeten kívülieknek, társadalmi öntudatot, kritikai gondolkodást és felelősségérzetet nyújt a szervezeten belülieknek. Az egyén közösségen belüli önmegvalósítása és ezzel társadalmi célok beteljesítése céljából az iskola mellett a legnagyobb társadalmi nevelést hajtja végre a civil szektor. Ami pedig különösen az előnyei közé írható, az alulról építkezés, azaz a társadalmi, közösségi igényekre koncentráció. Az ifjúságnevelést a civil szektor más módon hajtja végre, mint a hagyományos oktató-nevelő intézmények, példáikon és tényleges aktivitásukon keresztül nevelnek, nem formális és informális módon és éppen ezért annyira fontosak a demokráciára nevelés témakörében.

A demokratikus gondolkodás kialakítását elősegíti az oktatási intézményeken belüli demokráciára nevelés, ismerteti a jogokat és kötelezettségeket, cselekvési lehetőségeket, de a hagyományos értelemben vett formális frontális oktatás nem fog „cselekedni tanítani”. Aktivitásra nevelni, társadalmi aktivitást elősegíteni, kezdeményezéseket közösségfejlesztéssel támogatni csak aktív közösség, aktív civil szervezet tud. A demokrácia gyakorlását csak cselekvés közben lehet elsajátítani, mint ahogyan a biciklizést sem lehet verbális oktatás révén megtanulni. A gyakorlatban, példamutatásban, informális és nem formális nevelési helyzetekben lehet elsajátítani legjobban azt a társadalmilag aktív, felelős polgári attitűdöt, amellyel a demokratikus államok polgárait jellemezhetjük.

A demokráciára nevelés fogalmát és kapcsolódó kifejezéseit több civil szervezet használja, amely tevékenysége során közvetlen céljának tekinti a nevelést. A civil szervezetek az emberi jogi nevelést, globális nevelés, az interkulturális nevelést és társadalmi aktivizálást, közösségfejlesztés, toleranciára nevelés témáit kapcsolják a demokráciára neveléshez. A terület ismeretterjesztés részéhez tartoznak a diákjogok, kötelezettségek, emberi jogok, állampolgári jogok és kötelezettségek. A demokráciára nevelés civil törekvései leginkább a gyerekek és fiatalok szemléletformálását tűzi ki célul. A felnőttek demokráciára nevelése, az állampolgárok demokratikus

gondolkodásának fejlesztése a közösségfejlesztéssel és közösségszervezéssel kapcsolatos szervezetek programjaiban van jelen megfogalmazott célként. A civil szervezetek igyekeznek olyan témákkal foglalkozni, amely az iskolai nevelés, oktatás során elhanyagolt terület, nem jelenik meg, vagy csak kis mértékben jelenik meg a tantervekben. A programok sokszínűek, alulról építkezők, társadalmi igényekre támaszkodnak. Viszont amiben áll az erőssége, ugyanabban a gyengesége, mert sokszínűségében nincs rendszer, és összetartás.

Módszertanilag nagyon hasonlítanak a civil szervezetek nevelési tevékenységei egymásra, mindig fontosnak tartják az interaktív, cselekedtető foglalkoztatást, a nem formális és informális nevelés módszereit, az élménypedagógiát, a szimulációkat. A módszerek alapvetően az aktivitás, a cselekvés begyakoroltatására törekcsenek. Míg minden szervezet és program alapjaiban vannak jelen a szervezet értékei, eszméi, mégis jellemzően inkább a kritikai gondolkodásra nevelés jelenik meg, a nevelő egyfajta vezető, facilitátor, mentor személyében, az ismeret sokszínűségét hangsúlyozva a szabad választásra, véleménynyilvánításra nevelve. Fontos alapérték a felelősség, akár a vélemény megvédésétől kezdve az egyén felelősségéig a globális viszonylatokban.

Mivel a civil szervezetek többnyire a társadalmi igényekre építve alakítják programjaikat, tevékenységeiket, a fent felsorolt képességek, ismeretek és attitűdök közül azokat válogatják programjukba, amelyek elképzeléseiknek, szervezeti célkitűzéseiknek legjobban megfelelnek. Így a jelen dolgozatban bemutatott programok közül mindegyiknek van egy-két főbb irányvonala, vezérfonala, amelyre építve fogalmazza meg a program vagy szervezet a demokráciára nevelést. A demokráciára neveléssel foglalkozó civil szervezeteket ritkán lehet különböző csoportokra osztani, mert sokszor több tevékenységet is folytatnak párhuzamosan. A mozgalmak többnyire egyszerre ismeretközlők, készség és képességfejlesztők és attitűdformálással is foglalkoznak, a nem formális neveléssel, oktatással foglalkozó szervezetek sokszor társadalmi, közösségfejlesztő tevékenységet is folytatnak. Több olyan szervezet is működik, amelyek komplex programokat kínálnak iskoláknak, pedagógusoknak, gyerekeknek.

Ugyan még nem készült hazánkban hatásvizsgálat a civil szervezetek demokráciára nevelési tevékenységének kimutatására, eredményeik feltárására, mégis megjegyezném, hogy hatékonyságuk és eredményességük valószínűleg messze felülmúlja a hagyományos oktatási rendszer demokráciára nevelés eredményeit. Ennek oka valószínűleg az életszerűség, az, hogy az aktivitásról nem csak beszélnek a növendéknek, de maga is tapasztalja, a civilek modellértékű példákkal, iskolapadon kívül, más módszertannal és egyéni bánásmóddal nevelnek.

3. 1. 1. Az ismeretanyag és a civil szervezetek

A neveléssel, oktatással foglalkozó civil szervezetek kiegészítik az oktatást az alábbi ismeretek nyújtásával: gazdasági-társadalmi és politikai összefüggések, méltányos kereskedelem, civil szervezetek története, eszméi, eredményei, szegénység története, megfékezésére tett kísérletek, hátrányos helyzet, esélyegyenlőség, kisebbségi integrációs programok, ENSZ Millenniumi Fejlesztési célok, humanitárius, nemzetközi fejlesztés, segélyezés, emberi jogok világviszonylatokban.

Mindazonáltal a civil szervezetek gyakorlatorientáltságuk miatt nagy hangsúlyt fektetnek a szemléletformálásra, így leginkább különböző attitűdformáló képzések. A nem formális és informális programok mellett szinte mindig találunk ismeretterjesztő kiadványokat a fenti témákban is. A jogi oktatást nézve fontos a jogok és kötelezettségek megértése, az állampolgári jogok, de valahogy kisebb hangsúlyt kapnak a gyermekjogok és az emberi jogok. Talán a nem demokratikusan működő iskolákban tartanak is megtanítani a diákoknak az alap gyermek és egyezményes emberi jogokat. A szabadsághoz, a szólásszabadsághoz, az egyenlő bánásmódhoz való jog olyan egyetemes jogok, amelyeket fontos ismernie a fiatalnak, ezért különösen fontosnak tartom, hogy az állampolgári és jogi ismeretek tantárgyban megjelenjen az alapokmányok ismertetése.

3. 1. 2. Szemléletformálás

A neveléssel és oktatással foglalkozó civil szervezetek tevékenységében jelentős a **toleranciára nevelés**. Ligeti György, a Kurt Lewin Alapítvány vezetője szerint a toleranciára nevelés fontos része hogy a társadalmi kérdésekre társadalomtudományi válaszokat nyújtson az iskola a fiataloknak, amely mellett szorosán interakciókra épülő program kiépítését ajánlja, amely során az egyes etnikai csoportok (többségi és kisebbségi csoportok) tagjainak egyenrangú helyzetekben való találkozása az egyének között kialakítja az együttműködést. Ilyen interakciók lehetnek egy közös táborozás⁷³, ahol nem a toleranciára nevelés, elfogadás az elsődlegesen látható cél, hanem például egy számítástechnikai célú tábor, egy nyelvi felkészítő tábor, egy egyetemi felkészítő tanfolyam⁷⁴, ahol egyenlő arányban vannak jelen kisebbségi és többségi csoportok. A közös feladatmegoldás, az egyenrangú szereplőként való interakció eltünteti az etnikai határokat. Az Internet adta lehetőségeket is kihasználva elő lehet segíteni egy

---

⁷³ Aronson és Sheriff az előítéletek csökkentését célzó szociálpszichológiai vizsgálatokról és pedagógiai kísérleti programokról ad számot

⁷⁴ Kurt Lewin Alapítvány

feladatmegoldó, folyamatosan működő virtuális közösséget, különböző együttműködési, közös konfliktuskezelési feladatokkal⁷⁵ Ezen projektötlethez hasonló az a projekt, amelyben valós demokratikus várost építenek fel a különböző országbeli fiatalok és a hétköznapi működését demonstrálják⁷⁶.

A fenti ötletek könnyebben és gyorsabban valósággá válnak civil szervezetek szervezésében rugalmasságuk és innovációt befogadó és elősegítő működésük miatt. A civil szervezetek szervezeti rendszerükből adódóan is érzékenyek a pluralizmusra, a sokszínűségre. A hátrányos helyzetű csoportok (elsősorban kisebbségek, nők, homoszexuálisok, fogyatékkal élők) életébe való betekintést kínálnak, érzékenyítő gyakorlatokkal növelik az elfogadást, az empátiát, toleranciát. Megjelenítik az az elképzelést, hogy nem lehet toleranciára nevelni kizárólagosan ismeretközléssel. A civil szervezetek előnyben vannak az iskolával szemben abban is, hogy az iskola a mai napig fenntartja az iskolai és nem iskolai tudás elkülönülését, amellyel nehezíti a hétköznapi élet kérdéseinek felvetését és megválaszolását.⁷⁷

Jelentős újítás a **tudatosságra, nevelés**, amelyet a kritikus gondolkodásra nevelés területére helyezhetünk el, annak ellenére, hogy formális iskolai szinten a kritikus gondolkodást leginkább vitakultúra kialakítására, fejlesztésére értelmezzük. Az autonómiára nevelés a nemet mondás művészetét tartja fontosnak. A tudatosságra nevelés leginkább a fogyasztói kultúrával függ össze, amelyet igyekeznek az iskolák kizárni az iskola falain kívülre, mégis nap mint nap szembesülnek vele és problémáival a pedagógusok, felnőttek. A függetlenség, önszabályozás kifejezései jelennek meg a tudatossággal kapcsolatban a pedagógiai szakirodalomban. Mindezek az önálló döntésre, a tudatosan felvállalt felelősségre vonatkoztathatóak. A hétköznapi és közélet kérdésein belül kiemelt szerepe van századunkban a gazdasági döntéseinknek, amely leginkább a fogyasztással függ össze. A kereskedelemre, kapitalizmusra, fogyasztásra épült társadalomban a termékek közötti választás is egy döntés, amellyel elősegítünk gazdasági, társadalmi és politikai folyamatokat. A fogyasztással összefüggő tudatos gondolkodást nevezik tudatos fogyasztásnak, amely feltételezi, hogy a tudatosan választó egyén tisztában van a termék előállításának, szállításának, termelésének, kereskedelmének környezeti, társadalmi hatásaival. A fogyasztási döntéseinkkel nagyban befolyásolhatjuk a körülöttünk lévő világot, a politikát és társadalmi, környezeti folyamatokat.

---

⁷⁵ Ligeti György

⁷⁶ Az Európai Bizottság által, Demokrácia Projekt keretében Democracy Village című, 9 országból 18 ifjúsági csoportot tömörítő, 2009. áprilisában megvalósuló rendezvény (<http://www.democracyvillage.com/DemocracyVillage.asp>)

⁷⁷ Ligeti György

A tudatos fogyasztás fontossága Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban már bizonyított. Angliában „fair trade” iskolák, városok jönnek létre a nálunk is ismert „fair trade” kávézók, boltok mellett. Tudatos fogyasztásra nevelésben a pedagógusok segítségére a Tudatos Vásárlók Egyesülete és a Fair Világ hálózat mozgalma lehet.

A környezeti neveléssel foglalkozó szervezetek erősen tudatosságra nevelnek szelektív hulladékgyűjtési, környezetbarát életmód-bemutatóikkal, vagy akár az Öko-lábnym kiszámításával. Mivel a környezetvédő szervezetek erős lobbija elérte az oktatást és az iskolákban is jelentős mértékben javult ezen órák interaktív jellege és óraszámja – valamint már az iskola szervezetében is megjelentek a hatásaik, pl. szelektív hulladékgyűjtés – ezért ezekről nem kívánok szólni.

3. 1. 3. Mozgalom, közösség, aktivitás

Mozgalmak és aktivizmus

A mozgalmak jelentősége a társadalomban kétségtelen. Akár betiltották, akár elősegítették, mindig és mindenkor megjelentek az alulról építkező, akár jogi személyiséggel nem is rendelkező mozgalmak, amelyek kezdetben csak informális csoportként, majd egyre nagyobb erővel bírva társadalmi bázissal rendelkezve tömörítették a hasonló gondolkozású embereket. A gyermek és ifjúsági mozgalmak külön kategóriát képeznek a mozgalmak körében erős nevelési hatásuk, közösségépítő szerepük és szerveződésük miatt.⁷⁸

Az 1800-as évek végén megalakultak az első gyermek és serdülőszervezetek, melyek aztán elterjedtek hazánkban is. A 4H mozgalom, a cserkészlet, az úttörők, a természetbarátok mind mozgalomként, átvett formában került hozzánk. A gyermek és ifjúsági mozgalmak közös nevezője a határozott nevelési célrendszer és a közösségépítő tevékenység. P. Miklós Tamás csoportosítása alapján beszélhetünk, beszélhetünk hazánkban egyházi, vallási ifjúsági szervezetekről, munkásmozgalmi indíttatású ifjúmunkás szervezetekről, a polgári jellegű mozgalmak közé sorolja a cserkészletet, leventemozgalmak a testnevelési törvényre alapozva jöttek létre, a Magyar Ifjúsági Vöröskereszt pedig az egészségügyi felvilágosítás céljával.⁷⁹

---

⁷⁸ A mozgalmak összegyűjtése, meghatározása, csoportosítása, felosztása nem kis feladat, így dolgozatomban nem is vállalkozom rá. A mellékletben a jelenleg is létező és jelentős mozgalmakat gyűjtöttem össze, kizárva a környezetvédelmi, művészeti, kulturális, vallási, vagy a nem hivatalosan működő, hivatalosan nem bejegyzett mozgalmakat. A gyermek és ifjúsági korosztállyal foglalkozó mozgalmak kerültek ide.

⁷⁹ P.Miklós Tamás: „Ifjúsági szerveződések évszázada!” – Gyermek- és ifjúsági szervezetek a XIX. És XX. Századi Magyarországon, Új Pedagógiai Szemle, 1997/11, <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=1997-11-mk-P-Miklos-Ifjusagi#top> Letöltés: 2009.03.31.

Az ifjúsági és gyermekmozgalmak közül⁸⁰ az Úttörőszövetség és a Cserkészszövetség nagymértékben meghatározta hazánkban az ifjúsági és gyermekmozgalmi szellemet. A nagy hagyományú mozgalmak több szélviharon mentek keresztül a politikai állásfoglalás és hozzáállás alakította történelmi helyzetekben. Tevékenységeikben mai napig erősen szemléletformáló és értékteremtő hatásúak.⁸¹ Az Úttörőszövetség a rendszerváltás után szakított politikai hagyományaival, elveiben a gyermekek számára közösségi és közéleti helyszínt teremt, amelyben nagy hangsúlyt kap az önállóság, öntevékenység, önkéntesség, a közösségformálás, aktív szerepvállalás. A szolidaritásra és toleranciára nevelés mellett a demokrácia, az erkölcsi tisztaság, törvénytisztelet, hazaszeretet, munka, szabadság és a hagyományok tisztelete jelentős.⁸² A Cserkészszövetség szintén újraalakult a rendszerváltást követően, önkéntes, vallásos, politikamentes ifjúságnevelő mozgalomként definiálja magát, amely a fiatalok testi, lelki, társadalmi és szellemi képességeik kifejlesztésére koncentrál. Megjelenik céljaikban a felelős állampolgárság, az önfejlesztés és önkéntesség mindez pedig egy komolyan szervezett közösségen belül. A cserkész törvény⁸³ szerint az igazmondás, a kötelességtudat, szolidaritás, tolerancia, környezettudatosság is megjelenik. A Cserkészlányok szövetség családi életre nevelése erőteljesebb.⁸⁴

A társadalmi mozgalmak körében is erősödik, hogy a fiatalokat szólítják meg, így nagy valószínűséggel hatással vannak azok a demokráciát erősítő mozgalmak, mint például az Antirasszista, a Feminista, a Humanista mozgalom, vagy a Békejel és a Világbekement, a Melegbüszkeség mozgalom vagy az Európai Szociális Fórum antiglobalista szerveződései vagy a Critical Mass, kerékpáros mozgalom.⁸⁵

A nemzetközi és hazai mozgalmak aktivizmusra építő tevékenysége fontos szerepet tölt be a közösségfejlesztő és közösségépítő munkában, valamint a kritikus gondolkodás nyilvános, csoportos kifejezésében. A fiatalok demokratikus nevelése szempontjából fontos a közösséghez való tartozás és a csoportos önkifejezés, amely

---

⁸⁰ Magyarország felfedezői, Gyermekbarátok Mozgalma, Fiatal Sasok, Szent László Szövetség, 4 H Klubok Magyarországi Mozgalma, Ifjúsági Elsősegélynyújtók Országos Egyesülete (IFELORE), Örökség Gyermek Népművészeti Egyesület, Települési Gyermekönkormányzatok Szövetsége, jelzik az országosra bejegyzett közhasznú szervezetek palettáját. Lásd melléklet: Magyarországi országos civil szervezetek demokráciára nevelési tevékenységei, Civil szervezetek és mozgalmak

⁸¹ Bartosné Márfai Anna – Horváth Lajos – Molnári Sándor: Gyermekmozgalmak gyermekszervezetek, Magyar Úttörők Szövetsége, 1985. Budapest, 180 p.

⁸² Egyezmény <http://www.uttoro.hu/index.php/Letoltes-inditasa/Allasfoglalasok/27-E-G-Y-E-Z-M-E-N-Y.html> Letöltés: 2009.04.03.

⁸³ Cserkész törvény <http://www.mcssz.hu/magunkrol/jelkepeink> Letöltés: 2009.04.03.

⁸⁴ Cserkészlányok http://www.fse.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=59&Itemid=72 Letöltés: 2009.04.03.

⁸⁵ <http://www.antirasszista.hu/>, <http://www.feminista.hu/>, <http://www.humanista.hu/>, <http://www.bekejel.net/>, <http://vilagbekemenet.oldalabiz/>, <http://hu.wikipedia.org/wiki/Melegb%C3%BCszkes%C3%A9g>, <http://criticalmass.hu/>

szerencsés esetben egy civil szervezet támogatása mellett jön létre, tervezett, törvényes körülmények között.

Önkéntesség

Fontos megemlíteni a társadalmi aktivitás egyéni módjaként egyre inkább terjedőben lévő önkéntes munkát. Az önkéntes tevékenységek szorgalmazása elősegíti a társadalmi aktivitást. A társadalmi felelősségvállalás fejlesztő és segítő tevékenysége az önkéntes munka, mely fejlesztésével és terjesztésével hazánkban leginkább az Önkéntes Központ Alapítvány jár élen. Az Európai Bizottság kezdeményezése, az Európai Önkéntes Szolgálat, és az erre a programra épülő, fiatal munkanélkülieket segítő hazai Ötlet program is nagy népszerűsége tett szert.⁸⁶

A fiatalok egyre inkább felismerik az önkéntes munkában rejlő lehetőségeket, a szakmai és munka-tapasztalatszerzés, és az informális nevelés előnyeit miközben észrevétlenül válnak elkötelezettjeivé egy-egy civil tevékenységnek, társadalmi célnak.

Közösségfejlesztés

A közösségfejlesztési és közösség szervezési programok céljaikban egyeznek a demokráciára nevelési programok céljaival abból a szempontból, hogy fontosnak tekintik, az aktív helyi, közösségi részvételt, a felelősségérzet kialakítását, a közösségi önszerveződést segítik elő, és az érdekek érvényesítésének módjait tanulják. Elsődleges célja a közösségfejlesztésnek, hogy az állampolgárok közösségi kezdeményező- és cselekvőképességét fejlessze. A magyar közösségfejlesztéssel, 10-12 évvel ezelőtt először a Magyar Művelődési Intézet kezdett foglalkozni, az állampolgárok önszerveződő közösségeiből álló civil társadalom kiépülését felgyorsító kiépülését segítve. Ma egy Közösségfejlesztési Osztályt tartanak fenn. Az Osztály 40 órás közösségfejlesztő továbbképzést működtet pedagógusok részére, amely címe Közösségfejlesztés – az oktatási-nevelési intézmény és társadalmi környezetének kulturális fejlesztése.⁸⁷

Hálózatos és civil formában a Közösségfejlesztők Egyesülete működik és tevékenységével demokráciára nevelést folytat. A közösségfejlesztés egyik említésre méltó kezdeményezése a *települési gyermek- és ifjúsági önkormányzatok* kialakítása. Francia mintára alakították ki a gyermek- és ifjúsági önkormányzatok világát a Települési Gyermekönkormányzatok Segítői Egyesülete. Több szervezet is megjelent a kezdeményezést támogatandó, ilyen például a Települési Gyermekönkormányzatokat

⁸⁶ www.eurodesk.hu, www.otletprogram.hu, www.mobilitas.hu

⁸⁷ Magyar Művelődési Intézet, http://www.mmi.hu/kepzesek_mmi/kozosssegfejl_int.rtf Letöltés: 2008.04.14.

Segítők Egyesülete (TGYSE, 1992), a Gyermek és Ifjúsági Önkormányzati Társaság (GYIÖT, 1995), Az Ifjúságért Önkormányzati Szövetség (IFÖSZ, 1998) a Magyar Művelődési Intézet pártfogásában. A települési gyermek- és ifjúsági önkormányzat a helyben élő fiatalok érdekképviselője céljából alapított helyi társaság. Célja, hogy a fiatalok már gyermekkorban megismerjék a település ügyeit, felelős, aktív állampolgári képességeiket fejlesszék.⁸⁸

3. 1. 4. Ifjúsági szervezetek, közösségek

A társadalmi részvétel folyamata a kulturális és társadalmi folyamatokkal, a környezettel, a szervezeti szintekkel állandó kontaktusban van. Az iskola mellett az ifjúsági munka a demokratikus közösségek létrehozásának és az állampolgári nevelésnek az egyik legjelentősebb szintje. Az ifjúsági szervezetek, ifjúsági közösségek, ifjúsági házak, ifjúsági szolgáltató intézmények, különböző ifjúsági és gyermek közösségek olyan közösségi terek, ahol a fiatalok gyakorolhatják és megerősíthetik a demokratikus részvételi folyamatokat által megkívánt készségeket, tudást és felkészültséget. Fiatalok társadalmi részvételének szintjei az ifjúsági munka szempontjából: a döntéshozók egyirányú információnyújtása, közlése, vélemények gyűjtése, együttes tervezés, közös döntés, tervezés és megvalósítás.⁸⁹ A fenti célokat valósítják meg azok az ifjúsági munkával foglalkozó civil szervezetek, amelyek például a Fiatalok Lendületben program alprogramjaiban támogatott projekteket szerveznek.

3. 2. Nem formális és informális nevelés a demokráciára nevelésben

A demokráciára nevelésben és a civil szervezetek tevékenységében nagy jelentőséggel bír a nem formális és informális tanulás.

A magyar nem formális nevelés civil területe sok problémával küzd hazánkban. Míg Európa nyugati részén állami, regionális támogatások és szakmai szervezetek működnek a nem formális nevelés elfogadtatására, támogatására és elismertetésére, addig hazánkban leginkább uniós források léteznek a civil szervezetek részére. A programok és kezdeményezések csekély támogatottsága nem csak anyagi területen jelenik meg, hanem a társadalmi elfogadottság is csekély éppen a hivatalos elismerés hiánya miatt. Az elismeréshez szükség lenne olyan bizonyítványokra, amelyek segítik a

---

⁸⁸ Parola, Beke Pál: *A gyermekönkormányzatokról*, In: *Parola*, 1992./3. 20. p.
http://www.adata.hu/Kozossegi_Adattar/PAROLAAR.NSF/274d67036bb315838525670c008147c9/fb4536bb90abf7c68525663b007ed5c8?OpenDocument, Magyar Művelődési Intézet:
http://www.mmi.hu/szin/szin9_2/9_2_bekepal_1.rtf, Trencsényi Iászló: A települési gyermekönkormányzatok szülőföldjén, In: *Iskolakultúra* 1994. 4.évf. 7.szám 68-69. oldal

⁸⁹ *Az ifjúsági munka fogalomtára, Az ifjúsági munka területéhez kapcsolódó fogalmak gyűjteménye*, Főszerk: Bánszegi Zsuzsa, Ifjúsági Munkások Szakmai Módszertani Egyesülete, Debrecen 2006, 79 p.

tanulók elhelyezkedését.

A nem formális nevelés az ifjúságnevelés terén komoly civil szakmai bázissal rendelkezik Nyugat-Európában leginkább animáció, szocio-kulturális vagy ifjúsági animáció néven. Az animáció kifejezését hazánkban szállodai animáció területén ismerjük, ahol a gyerekek és fiatalok szórakoztatását, interaktív foglalkoztatását, játékkal történő lekötését jelenti. Franciaországban az animátor szakma képzett élménypedagógusokat jelent, a szakma egy elismert, közkedvelt szakma, amelynek kiépült szakképzése van, valamint az animátorok és ezzel együtt a nem formális képzések szerepe nagyon jelentős az oktatási rendszerben. Spanyolországban a szocio-kulturális animáció szakmaként jelenik meg, szakképzésben elsajátítható, leginkább civil szervezetek által kínált képzés során. Olaszországban regionális szinten kerül elosztásra az ifjúságot aktivizáló társadalmi tevékenység az animátorok között.⁹⁰ 2007-ben, Portugáliában és Olaszországban külön nemzeti forrásokat terveztek létrehozni az ifjúságneveléssel foglalkozó civil szervezetek nemzeti programjainak támogatására.⁹¹

A nem formális és informális programok értékelése és hatékonyságának vizsgálata folyamatosan kérdéseket vet fel. Míg a formális iskolarendszerről többféle tudás, eredményesség mérés, hatékonyságmérés, minőségbiztosítási programok születtek, amelyek során összehasonlításra és fejlesztésre van lehetőség, addig a nem formális és informális nevelés területén ilyen összehasonlítások nincsenek. A nem formális képzés olyan rövidtávú program, amelyben a legfőbb cél, hogy az ismeretátadás mellett szemléletformálás, gondolkodási struktúra változását irányozzák elő. Ez a demokráciára nevelés területén még inkább érvényesül. A nem formális ifjúságnevelés elismertetésére az Európai Bizottság kidolgozta az Europass és a Youthpass dokumentumokat, és folyamatosan dolgozik ezek fejlesztésén és társadalmi elfogadottságán.⁹²

Mindennek ellenére a nem formális képzések és informális nevelési programok nagyban hozzájárulnak a fiatalok demokratikus gondolkodásának kialakításához és fejlesztéséhez. Ezért is fontos lehetőség, hogy az oktatási intézmények is támogassák a nem formális és informális képzéseket, ha mással nem, azzal, hogy elengedik tanulmányi időszakban is ezekre diákjait.

---

⁹⁰ Kikötő Ifjúsági Kulturális és Szociális Egyesület az Ifjúsági munka Európában című projekt tanulmányai, kutatásai http://www.kikoto.org/index.php?page=leonardo_beszamolo

⁹¹ A nem formális ifjúságnevelés elismertetése, műhelymegbeszélés - Ifjúságneveléssel foglalkozó civil szervezetek nemzetközi találkozója, 2006. Firenze, Olaszország, szervezete: Stranaidea

⁹² Személyes interjú: Európai Bizottság, Youth Programiroda, 2007. november, Brüsszel, Belgium

IV. Fejezet

Együttműködési lehetőségek

A demokráciára nevelés területén sokféle tevékenységet végeznek a civil szervezetek és mozgalmak, valamint olyan képességek, tudás és kapcsolatrendszer birtokában vannak, amelyet érdemes az oktatási rendszerben is szervezett keretek között hasznosítani. A társadalmi aktivitásra nevelés területén is szükség van az oktatási intézmények és a társadalmi szervezetek együttműködésére. A civil szervezetek tapasztalatai, tudása, ismeretei sokszor a nagyobb nemzetközi kitekintés birtokában sokszínűek, és eredményesen hasznosíthatóak, valamint remek kiegészítést kínálnak az iskolai oktatás mellé. Ezen kívül a nem formális és informális nevelés területe nem annyira szigorúan szabályozott, mint az iskolán belüli munka, így lehetőséget nyújt a rugalmasságra, új módszerek, tartalmak kipróbálására, kísérleti projektekre.

Angliában az állampolgárság pedagógiai szempontból azt jelenti, hogy valaki teljes mértékben képes részt venni a társadalom életében.⁹³ A civil szervezetek didaktikai és oktatáseméleti munkáját, valamint a nem formális és informális képzéseit mind a pedagógusok, mind a diákok ismerik és használják. A társadalmi részvételt gyakoroltatják, mert számukra az állampolgárság a cselekvésről szól. A nevelési célok megvalósításában a pedagógusokat számos civil szervezet támogatja. Ilyenek például az Állampolgári Nevelés Egyesület, az Állampolgári Nevelés Alapítvány, a Citized tanártovábbképzési központ, az Oktatási Színvonal Iroda. Valamint az ország minden városában nagy múltja és hagyománya van az önkéntes munkának. A diákok társadalmi szervezetben való tevékenységét folyamatosan ösztönzik az oktatási intézményekben.⁹⁴

Spanyol mintára alapozva az animáció és az általános- és középiskolák kapcsolatát említeném, ahol az iskola (regionális szinten az oktatási intézményeknek kötelezően előírva) fenntart és működtet egy élő kapcsolatot helyi „animátor házakkal”, amelyeket civil szervezetek működtetnek. Az animátor házakban szakképzett animátorok, ifjúságnevelők, élménypedagógusok dolgoznak gyakorlatra épülő, kompetenciaalapú módszerekkel. Az általános iskolától a középiskola végéig kötelező minden évben elvinni az osztályokat egy hétre egy animátor házba, ahol az animátorok a pedagógus által meghatározott témakörben interaktív foglalkozásokat tartanak. Az előre elkészített programcsomagban korosztályonként különböző témákat kínál az

---

⁹³ Chris Waller-től, aki az angol Állampolgári Nevelés Egyesületnél tevékenykedik (Association for Citizenship Teaching – ACT), megismerhetjük az angolszász modellt az állampolgári nevelésben.

⁹⁴ Chris Waller: *Állampolgári nevelés Angliában*, In: *Új Pedagógiai Szemle*, 2005/07-08.

Fordította: Michael F. Kando <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=2005-07-ta-Waller-Allampolgari>

animátor ház, amelyből választ az osztályfőnök. Ezek a témák a társadalmi, környezetvédelmi és személyes fejlesztési kategóriákba sorolhatóak, tematikailag egyeztetve az iskolák tantervével. Hazánkban az erdei iskola programot talán lehetett volna ezirányú kezdeményezésnek tekinteni, ha bővült volna a témakörök száma, és ha külső szereplők bevonásával működne.⁹⁵

Hazánkban az egyes oktatási intézmények és egyes társadalmi szervezetek között alakultak ki demokráciára nevelést elősegítő együttműködések.

Kiegészítő tevékenységet folytat a Civitas Egyesület, amely évek óta a diákönkormányzati képviselőket képző nem formális keretek között. A program során a demokratikus országberendezkedés modellizálása, ismeretátadás, intézményrendszerek megismertetése és diákjogi ismeretek átadása a cél.⁹⁶ Egy konkrét együttműködés például a Közgazdasági Politechnikum és az Antropholis Egyesület együttműködése, ahol közös munka során elkészítették a Globális túlélőkönyv fiataloknak című globális nevelés tankönyvet. A nagy hagyományokkal rendelkező mozgalmak, mint a Cserkészszövetség és az Úttörő Szövetség, valamint a Természetjárók Szövetsége kiterjedt iskolai hálózattal rendelkeznek, így szorosabb együttműködést tudhatnak maguk mögött. Mégis a mozgalmak és közoktatási intézmények közötti kapcsolat elenyésző és gyenge, annak ellenére, hogy mennyit nyernének az oktatási intézmények a mozgalmak közösségfejlesztő, értékteremtő tevékenységével.⁹⁷

Az alapítványi és alternatív iskolákhoz sokkal közelebb áll az a szemlélet, hogy kitekintsenek az iskola falain kívülre, együttműködésre alapozva. Természetesen hatja át az alternatív iskolákat az a szemlélet, amellyel általában a megalakításukkor rendelkeztek, azaz a közösség igényeire, a közösség szolgálatára jöttek létre, ezért nagyban számítanak nem csak a szülők, de a tágabb közösség támogatására is. Az alternatív iskolák mellett az Általános Művelődési Központok kialakítása, rendszere is nagy nyitottságra hivatott, így alkalmas lenne a civil szervezetek nevelési tevékenységének nagymértékű hasznosítására.

A kezdeményezések ellenére nem alakult ki egy egységes kép a demokráciára nevelés területén az oktatási intézmények és társadalmi szervezetek között. Az együttműködés azért is lenne fontos, mert hazánkban nincs nagy hagyománya az

---

⁹⁵ Tanulmány: Leonardo da Vinci program, 2004-2005. Spanyolország, Sevilla, Kikötő Egyesület – belső információ

Kikötő Ifjúsági Kulturális és Szociális Egyesület belső tanulmányai, kutatásai, Baranyai Liza: személyes interjú Barcelona Voluntaria nevű spanyol civil szervezet vezetőivel

⁹⁶ CIVITAS <http://www.civitas.hu/magyar/?m=1>

⁹⁷ Trencsényi László: A gyermekmozgalmakról (serdülőmozgalmakról) és segítőikről In: Iskolakultúra 1993/23 86.o.

önkéntes munkának, a közösségi tevékenységnek. A civil szektor erősödését hozná magával – és ezzel együtt a demokrácia erősödését is – ha az oktatási intézmények támogatnák a közösségi, társadalmi tevékenységeket az iskola falain kívül és belül. A demokráciára nevelés helyi szinten is elképzelhető, ha egy általános iskola a településen/kerületben tevékenykedő társadalmi szervezetekkel együttműködve alakítja ki iskolán kívüli vagy belüli programjait. Gondolok itt egy olyan programra, amelyben a település kisebbségi önkormányzatai, hagyományörző csoportjai, szociális tevékenységgel foglalkozó szervezetei, környezetvédelmi mozgalmi megmutathatják önmagukat az iskola diákjainak, valamint az oktatási intézmény olyan programokat alakít ki, amelyben a diákok aktív részvételét segíti elő a fenti szervezetekben. A helyi kisebbségek személyes megismerése, közös programokon való részvétel erősíti az elfogadást és toleranciát, a szociális szervezetekben való aktív tevékenység a szociális érzékenységet, a közös nagy utcatakarítások a zöld szervezetekkel, a környezethez való felelős viszonyt. A közéleti tevékenységek közvetlen megismerését elősegítheti a polgármester, vagy jegyző személyes beszámolója munkájáról, vagy osztályszintű látogatás az önkormányzatban, ahol konkrét tevékenységeken keresztül vonják be a fiatalokat a munkába. A települési gyermek és ifjúsági önkormányzatok elterjedése a felelősség és döntésképeség megerősítésében segít. Elképzelhetőek közös, iskolaszintű együttműködések szervezetekkel, amikor az oktatási intézmény konkrét akciónapokon vesz részt aktívan a közösség életében (pl. falutakarító akció).

Az alkalmankénti rendezvények, a közös megemlékezések, nyitott napok egyre inkább jellemzőek a mai általános- és középiskolákra. Egyre inkább elterjed a „tolerancia nap” is, amely során az iskolák civil szervezeteket hívnak el, hogy interaktív foglalkozások keretében mutassák be programjaikat a diákoknak. Mindezek a kezdeményezések nagyon hasznosak, és elősegíteni látszanak a nyitott iskola megjelenését, valamint a helyi közösség és az iskola kapcsolatát is elősegíti, társadalmi visszajelzést biztosít. Mégis érdemes lenne szervezett keretek között megismertetni a diákokat legalább a saját településükön működő civil szervezetekkel, és aktívan bevonni őket tevékenységükbe. A helyi szervezésű közösségi, társadalmi programok iránti gyakran gyér lelkesedés abból is következhet, hogy a gyerekek és fiatalok nem ismerik a szervezetek tevékenységét. A kiszervezett, interaktív foglalkozások pedig könnyebbséget nyújthatnak a pedagógusoknak munkájuk során, míg a diák automatikusan elsajátítja az aktív állampolgári létet.

Meggyőződésem, hogy amint a diák egy nagyobb közösség részének érzi magát, megtanulja állampolgári feladatait, csökken az iskolai agresszió, az intolerancia és nagyobb összetartás alakul ki a helyi közösségek, intézmények és személyek között is.

Befejezés

Mint dolgozatomból kitűnik a demokrácia megfogalmazása, megragadása is több kérdést vet fel a jelen magyar állampolgárának. Az állampolgárság fogalma magyar, európai és globális szinten is megfogalmazódik, így az állampolgári nevelés is jelenthet nemzeti öntudatra nevelést, európai öntudatra nevelést és globális felelősségre nevelést. A tartalmat illetően az ismeretek mellett megjelenik a közéleti és politikai aktivitás, a társadalmi és közösségi tevékenység.

A demokráciára nevelés a több száz éve demokratikus hagyományokkal rendelkező országokban sem egyértelmű és egyszerű feladat. Amennyiben a nevelés megoldotta volna a diszkrimináció, a fajgyűlölet, a demokrácia és rend elleni tevékenységek problematikáját, mondhatnánk, hogy könnyen elérendő célról és egyszerű feladatról van szó. Mégis ma, Európa nagyobb belső konfliktusokkal küszködik, több elfojtott erőszakkal és előítéllettel, mint valaha történelmünk más békés időszakaiban. A demokrácia egy olyan álm, amelyet minden demokratikus ország minden polgára közösen álmodik. Ahol a jogok és a demokrácia alapjain, eszméin túl a gyakorlat sok fájdalmas tanulással jár.

A demokráciára nevelés mégis annyira fontos, mint maga a demokrácia. Ameddig hiszünk abban, hogy demokratikus értékeken alapuló békés, toleranciával átitatott világot vagyunk képesek létrehozni, addig a demokráciára nevelés is alapkövetelmény. Amennyiben Európa gyermekei tanulnak a történelmi hibákból képesek lesznek optimisták és lelkesen állni majd a jövő elé. Olyan oktatást és nevelést érdemes biztosítani polgáraink számára, amelyben át lehet adni minden fájdalmasan megszerzett tapasztalatot, megküzdött értéket. A demokratikus jogrend, a demokratikus iskolák, a civil szervezetek aktív tevékenysége elősegíti a demokrácia álmának megvalósulását.

Helyi szinttől az oktatásirányítási, oktatáspolitikai szintekig ajánlatos lenne a folyamatos egyeztetés, együttműködés, hogy a célokat, módszereket és tartalmakat a civil szervezetek és az oktatási intézmények egyeztessék. A társadalmi szervezeteknek megvan az az előnye, hogy társadalmi igényre jöttek létre, nemzetközi tapasztalataik, hálózataik és módszertani különbözőségük van, így nevelési-oktatási tevékenységeikkel sokszíniúen és több szinten egészítik ki a közoktatást. Mindezen tevékenységeket mégis érdemes lenne egységes rendszerbe foglalni, a civil szervezeteknek egymással is folyamatos kapcsolatot tartani és egyeztetni stratégiáikat. A civil szervezetek nemzetközi tudását, kapcsolatrendszerét, kutatásait, eredményeit, adaptációit hozzáférhetővé, ismertté és megismerhetővé lehetne tenni a közoktatás számára is.

Oktatáspolitikai egyeztetésre, szakmai fórumokra van szükség, hogy az együttműködés rendszerszemléletben, az álláspontok megismerésével történjen és minden partner számára gyümölcsöző legyen. Láttunk arra példát, hogy a civil szervezeteket aktívan bevonják a demokráciára nevelés stratégiájának elkészítésébe, valamint a konkrét tantervi fejlesztésbe, vagy ahol maguk a civil szervezetek dolgozzák ki a demokráciára nevelés stratégiáját. Amíg az iskola megtanítja a társadalmi normákat, jogi és együttélési szabályokat, politikai és intézményi ismereteket, addig a civil szervezetek megismertethetik a közösség tényleges funkcióját, a közösségi és társadalmi viszonyokban a tényleges cselekvési feladatokat, modelleket. A sokszínű civil társadalom alkalmas arra, hogy sokszínű választ adjon a felmerülő kérdésekre. A lehetőségek, variációk megismerése, megismertetése olyan képességeket is kialakít a diákokban, hogy önállóan, saját értékrendjüket kialakítva tudjanak választani, tudatosan dönteni a társadalmi és politikai kérdésekben.

Dolgozatom a civil kínálati oldalra próbált rávilágítani a teljesség igénye nélkül. A civil szervezetek, mozgalmak demokráciára nevelési kutatásai még váratnak magukra, valamint a szervezetek tevékenységének hatásvizsgálata, és a kereslet, a programokat befogadó iskolák elemzése is felvet kutatási témákat.

Az mindenesetre megállapítható, hogy annak ellenére, hogy a magyar civil szektor még mindig gyermekcipőben jár, a demokráciára nevelés területén jelentős kezdeményezésekkel járul hozzá a neveléshez. A társadalmi szervezetekben megvan a képesség, hogy ki tudják egészíteni az általános- és középiskolák állampolgári nevelését, tudással, képességekkel, tapasztalatokkal, akciókkal és feladatokkal, a közvetlen és közvetett nevelési célokkal, tevékenységgel, a demokratikus értékrenddel és magával az aktív demokráciával.

Hivatkozások

(Barbara Fratzak-Rudnicka, 2001.27.)

Barbara Fratzak-Rudnicka, PhD., , Institute of Sociology, Warsaw University, and Judith Torney-Purta, PhD. Department of Human Development, University of Maryland, College Park, 2001. october Competencies for Civic and political life in Democracy, Csala Istvánné Ranschburg Ágnes: Állampolgári kompetenciák – az adatok fényében In: Történelempedagógiai Füzetek 12. Szerkesztette: Szabolcs Ottó, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2002. 27.p

(Bell, 1997. 18.)

Bell: American Expectionalism Revisited, 56.I. In: Adam Seligman: A civil társadalom eszmélje, Kávé Kiadó, 1997. 18.o.

(Dancsó Tünde, 2005.)

Dancsó Tünde: A szociális kompetencia megjelenése a Nemzeti alaptanterv kiemelt fejlesztési feladataiban In: Új Pedagógiai Szemle, Szemle 2005/04, <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=2005-04-ta-Dancso-Szocialis> Letöltés: 2008. 04. 21.

(Európai Bizottság, 2003)

Európai Bizottság: Európai Bizottság Fehér Könyve Új Lendület Európa Fiataljai Számára, Ványi Bálint, Földi László (szerk), Mobilitás Nemzetközi Igazgatóság, Európai Bizottság, Budapest, 2003, 22.o.

(Falus-Jakab 2005. 92.)

Falus Katalin-Jakab György: Változatok adaptációra In: Hogyan neveljük demokráciára? Megjelent 2005 – a demokráciára nevelés európai éve alkalmából, OKI, Budapest, 2005.91. o. és 92.o.

(NAT, 2007)

Magyar Nemzeti Alaptanterv, in.: 243/2003. (XII: 17) Kormány rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról, 2007-es kiegészítésekkel

Magyar Nemzeti Alaptanterv II. rész

Magyar Nemzeti Alaptanterv Kiemelt fejlesztési feladatok

<http://www.okm.gov.hu/main.php?folderID=391>

(Mátrai Zsuzsa, 1990. 199.o.)

Mátrai Zsuzsa: Az amerikai társadalomtudományi nevelés története, In: Közoktatási Kutatások sorozat, Akadémia Kiadó, 1990,199.p.

Felhasznált irodalom

Activities of the Council of Europe, Report 2001.

Adam B. Seligman: *A civil társadalom eszmélje*, Kávé Kiadó, 1997, 235.p.

Andrea Mewaldt – Zilvinas Gailius: *Ifjúsági csoportvezetők gyakorlati kézikönyve*, Nagyító Alapítvány, 2005, 167.p.

A Diákjogi Charta Magyarázatai, Budapest, 1995. Állampolgári Tanulmányok Központja 61 p.

Az európai identitás pedagógiai összetevői – Egy brit felmérés tanulságai az Ifjúság és Európa projekt keretében, Új Pedagógiai Szemle, 2004. április-májusLIV. Évf. 4-5.szám 123.o.

Az európai polgárság, avagy kiutak a demokrácia válságából In: *Ugródeszka* 52. szám, a Mobilitás Eurodesk Iroda hírei, Szerk: Németh Zita, Kiadó: Kiss Szabolcs, Mobilitás Főigazgatóság, 2006

Az európai modernizációs folyamatok a magyar felnőttoktatásban, Partnerség az élethosszig tartó tanulásért, szerk: Horváthné Bodnár Mária, FTE 27, Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete, Budapest, 2002, 148.p.

A gyakorlati pedagógia néhány alapkérdése Iskolán kívüli nevelés Szerk: Heimann Ilona, Lénárd Sándor, Mészáros György, Rapos Nóra, Trencsényi László: Sorozatszerkesztő: M. Nádasi Mária, Bölcsész Konzorcium HEFOP Iroda, ELTE PPK Neveléstudományi Intézet, 2006

Az ifjúsági munka fogalomtára, Az ifjúsági munka területéhez kapcsolódó fogalmak gyűjteménye, Főszerk: Bánszegi Zsuzsa, Ifjúsági Munkások Szakmai Módszertani Egyesülete, Debrecen 2006, 79.p.

A mi világunk: Tanári kézikönyv 8-13 évesek tanításához Szerk:L Simon Fisher és David Hicks Egyházfórum, 1985.

Backman Elisabeth, Bernard Trafford: *Demokráciára nevelés európai éve, Demokrácia – tanuljuk és éljük meg! Demokratikus iskolairányítás*, www.om.hu Letöltés: 2008.04.12.

Bajomi Iván: *Az iskolán kívül elsajátított készségek és tudások elismertetése Franciaországban* Új Pedagógiai Szemle 2002 november, <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=2002-11-vt-Bajomi-Iskolan> Letöltés: 2008.01.20.

Bánszegi Zsuzsa: *Fiatalok és közéleti szerepvállalás*, 107.o. Új Ifjúsági Szemle, 2004. II. évfolyam, 1. szám

Bardócz András: *Mi bajotok az iskolával? III. Lifelong learning*, Új Pedagógiai Szemle, 1999/10, <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=1999-10-mu-bardocz-mi> Letöltés: 2008.03.01.

Beke Pál: *A gyermekönkormányzatokról*, In: *Parola*, 1992./3. 20. p. http://www.adata.hu/Kozossegi_Adattar/PAROLAAR.NSF/274d67036bb315838525670c008147c9/fb4536bb90abf7c68525663b007ed5c8?OpenDocument, Magyar Művelődési Intézet: http://www.mmi.hu/szin/szin9_2/9_2_bekepal_1.rtf

Bíró Endre: *Mai feladatok a diákjogok ügyében*, In: *Közoktatás* 1997.8.évf.8.szám 12.o,

Bíró Endre: *Gyermekjogi áttörés?* In: *Család, gyermek, ifjúság* 2002./4. 11. évf 38-39. o.,

Csala Istvánné Ranschburg Ágnes: *Allampolgári kompetenciák – az adatok fényében* In: *Történelempedagógiai Füzetek* 12. Szerkesztette: Szabolcs Ottó, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2002. 27.p

Cs. Czachesz Erzsébet: *Multikulturális nevelés*, Mozaik Oktatási Stúdió, Budapest, 1998.

Csapó Benő-Czachesz Erzsébet: *Európai fiatalok interkulturális attitűdjei* Új Pedagógiai Szemle, 1995. 12. XLV. Évf. 49.o.

Dancsó Tünde: *A szociális kompetencia megjelenése a Nemzeti alaptanterv kiemelt fejlesztési feladataiban* In: *Új Pedagógiai Szemle, Szemle 2005/04*, <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=2005-04-ta-Dancso-Szocialis> Letöltés: 2008. 04. 21.

Delors jelentés, *Az oktatás rejtett kincs*, Magyar Unesco Bizottság 1991 Osiris Kiadó, Budapest, 1997.

Demokratikus iskolairányítás, Európa Tanács, Oktatási és Kulturális Minisztérium Európai Uniói Kapcsolatok Főosztálya, 2007, <http://www.okm.gov.hu/main.php?folderID=723&articleID=230542&ctag=articlist&iid=1> Letöltés: 2008.04.20.

Domino, A manual to use peer group education as a mean s to fight racism, xenophobia, anti-semitism and intolerance, In: *All different all equal*, Strasbourg, Youth Directorate, Council of Europe, 1996.

Education Pack, Ideas resources, methods and activities for informal intercultural education with young people and adults, In: *All different all equal*, Secretariat of ECRI Directorate General of Human Rights – DG II. Council of Europe, Strasbourg 1995

Európai Bizottság: *Európai Bizottság Fehér Könyve Új Lendület Európa Fiataljai Számára*, Ványi Bálint, Földi László (szerk), Mobilitás Nemzetközi Igazgatóság, Európai Bizottság, Budapest, 2003.

Falus Katalin-Jakab György: *Változatok adaptációra* In: *Hogyan neveljük demokráciára?* Megjelent 2005 – a demokráciára nevelés európai éve alkalmából, OKI, Budapest, 2005. 92 p.

Dr Farkas Olga: *Az együttműködés tanulása – dióhéjban egy képzési programról*, In: Módszertani közlemények Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Szeged , 1998. 38. évfolyam 2.

Félidő, Ifjúság 2000-2006 Program értékelése, Tábla és penna Társadalomkutató csoport, Szerk: Szabó Ildikó, Rigó Róbert, Mobilitás Nemzetközi Igazgatóság, 2003.

Halász Gábor: *Aktív állampolgárságra nevelés*, In: *3 I Akadémia, Innovatív környezet, inklúzív társadalom*, Integratív iskola, Országos Közoktatási Intézet, Budapest, 2006, 187 p.

Házon kívül, Ifjúsági munka a társadalomban, Szerk: Tóth Krisztina, Viktor Csaba, Nagyító Alapítvány, 2003,83 p.

Iskola és demokrácia: új törekvések a nevelés szociológiájában, Szerk: Dr. Nagy Andor, Dr. Kozma Tamás, Eger, 1993

Iskolajogi problémák Beszélgetés dr. Bíró Endrével, In: Köznevelés 2006.62.évf.17.szám 2-3.oldal

Játékgyűjtemény Szerk: Gesztes Olympia, Viktor Csaba, „Nagyító” Középiskolások Iskolán kívüli Képzése, Nagyító Alapítvány, 2003, , 182 p.

Kiegészítés vagy hiánypótlás? Avagy az iskolák és a civil szervezetek együttműködéséről, Szerk: Gesztes Olympia, Nagyító Alapítvány, Budapest, 2000, 101 p.

Kisida Erzsébet: *Állampolgár a gyermek (avagy a tanuló több szerepkörben)* , Új Pedagógia Szemle, 1995. 45. évf., 47. o

Korom Pál: *Gondolatok a „Van-e joga, vannak-e eszközei az ifjúsági korosztálynak a véleménynyilvánításra?” kérdés válaszai nyomán*, 140.o.Új Ifjúsági Szemle, 2004. II. évfolyam, 1. szám

Könyvajánlás „az emberismeret,, tanításához In: Módszertani közlemények Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Szeged , 1998. 38. évfolyam

Ligeti György, Gelsei Gergő: *Iskolai jogok* In: KLA Füzetek, A toleranciáért, Kurt Lewin Alapítvány, 2005., 4 p.

Ligeti György: *Hasadékok: valóság és jogszerűség a középiskolákban*, Esély 2001/3 39-60.o.

Loránd Ferenc: *Ellentmondások az oktatásügy demokratizálódási folyamatában Magyarországon*, In: Loránd Ferenc: *Értékek és generációk*, Válogatás Loránd Ferenc pedagógiai írásaiból Okker Kiadó, 2002

Mátrai Zsuzsa: *Az amerikai társadalomtudományi nevelés története*, In: Közoktatási Kutatások sorozat, Akadémia Kiadó, 1990,199.p.

Mihály Ottó: *Az EU-dimenzió: tantervek, programok és az adaptáció lehetőségei* In: *Hogyan neveljük demokráciára?* Megjelent 2005 – a demokráciára nevelés európai éve alkalmából, OKI, Budapest, 2005. 72 p.

P. Miklós Tamás: „Ifjúsági szerveződések évszázada!?” – Gyermek- és ifjúsági szervezetek a XIX–XX. századi Magyarországon – Új Pedagógiai Szemle, 1997/11, <http://www.epa.oszk.hu/00000/00035/00010/1997-11-mk-P-Miklos-Ifjusagi.html> Letöltés: 2008.02.10.

Miksa Lajos: *Az iskolai demokrácia: a demokrácia iskolája* In: Köznevelés, 1997. 53. évfolyam. 19. szám 3. o.

Rowntree Trust: *A mi világunk, Tanári kézikönyv 8-13 évesek tanításához*, Szerk. és átdolgozta: Lesznyák

Márta, Egyházforum, School Council, Addison Wesley Longman Limited, 1985, 177 p.

Szabó Ildikó: Interkulturális iskola Új Pedagógia Szemle, 1995. 45. évf. 16.o.

Szabó Máté: Alternatív társadalmi mozgalmak és reform Magyarországon,
<http://www.foek.hu/zsibongo/90elotti/cikk/szabo.htm> , Letöltés: 2009.04.03.

Szebedy Tas: *Az iskolai élet alappillére a demokrácia* In: Új Pedagógiai Szemle 2002/09,
<http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=2002-09-km-Pasztor-Iskolai> Letöltés: 2008.04.01.

Szilágyi Ákos (2001): *Kemény demokrácia*, In Népszabadság on-line, <http://nol.hu/cikk/27386/> Letöltés: 2008.04.12.

Szüdi János: A változás iskolája In: Köznevelés, 1998.54.15. 13.p.

Tamás Gáspár Miklós (2008): *Ahogy kell és ahogy lehet*, In Népszabadság on-line,
<http://nol.hu/cikk/488281/>: Letöltés: 2008.04.12.

Tanács István (2005): *Demokrácia, jólét nélkül?* In Népszabadság on-line, <http://nol.hu/cikk/368051/>
Letöltés: 2008.04.12.

T-Kit Egyenlő esély fiataloknak A fiatalok társadalmi és közösségi részvételét, együttműködését fejlesztő módszertan, Mobilitás Európai Fejlesztési Igazgatóság, Európa Tanács DB IV Ifjúsági és Sport Igazgatósága, Európai Bizottság Oktatási és Kulturális Főigazgatóság Ifjúságpolitika és Ifjúsági Programok Osztálya (Unit D5) Budapest, 2005, 112 p.

Trencsenyi László: Mozgalmak évada? In: Új Pedagógiai Szemle, 1997/11,
<http://www.epa.oszk.hu/00000/00035/00010/1997-11-ta-Trencsenyi-Mozgalmak.html> Letöltés: 2008.01.11.

Torgyik Judit: Multikulturális társadalom, multikulturális nevelés Új Pedagógiai Szemle, 2004. április-május LIV. Évf. 4-5.szám 4.o.,

Tóth Teréz: Az Európa-építés folyamata az Európa Tanács oktatási tevékenységének tükrében In: Új Pedagógiai Szemle, 2004. február, LIV. Évfolyam 80. o.

Vercseg Ilona: *Legalább ennyit a közösségfejlesztésről*, Nemzeti Népegészségügyi Program, Országos Egészségfejlesztési Intézet, 2004. 63 p.

Waller, Chris: *Állampolgári nevelés Angliában*, In: Új Pedagógiai Szemle, 2005/07-08. Fordította: Michael F. Kando <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=2005-07-ta-Waller-Allampolgari>
Letöltés: 2008.02.22.

Zsigó Ferenc: *Társadalmi kérdésekről az osztályban*, Tanári kézikönyv, The Joint Center Eastern Europe for Democratic Education and Governance Budapest, 1995.

Törvények:

Magyar Nemzeti Alaptanterv, in.: 243/2003. (XII: 17) Kormány rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról, 2007-es kiegészítésekkel,
<http://www.okm.gov.hu/main.php?folderID=391>

A Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 243/2003 (XII. 17.) Korm. rendelet (a 202/2007. (VII. 31.) Korm. rendelettel módosított, egységes szerkezetbe foglalt szöveg)

Pedagógiai programról 1993. évi LXXIX. Törvény a közoktatásról, 2007. szeptember 1-étől hatályos szövege, 48. § (1), Működés rendjéről 40. § (1)

Linkek:

Civitas Pedagógiai Intézet: www.civitas.hu

Council of Europe, Education: <http://www.coe.int>

Cserkészlányok http://www.fse.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=59&Itemid=72

Demokratikus Ifjúságért Alapítvány: www.i-dia.org

Democracy Village Az Európai Bizottság által, Demokrácia Projekt keretében Democracy Village című, 9 országból 18 ifjúsági csoportot tömörítő, 2009. áprilisában megvalósuló rendezvény (<http://www.democracyvillage.com/DemocracyVillage.asp>) Letöltés: 2009.04.04.

Diákközéletért Alapítvány: www.diakjog.hu

Erasmus, Leonardo da Vinci vagy a Tempus program Tempus Közalapítvány: www.tka.hu

Európa Tanács, European Citizenship: <http://youth-partnership.coe.int/youth-partnership/training/europeancitizenship.html>

Eurodesk Ifjúsági Szolgálat: www.eurodesk.hu

HAND Szövetség, Globális nevelés munkacsoport: <http://www.hand.org.hu/munkacsoportok.shtml?>

Jogismeret Alapítvány: www.jogismeret.hu

Kikötő Ifjúsági Kulturális és Szociális Egyesület: www.kikoto.org

Kompassz Emberi Jogi Kézikönyv: <http://kompassz.balzac.zpok.hu/kompassz>

Közéletre Nevelésért Alapítvány: <http://kozeletre.hu/>

Kurt Lewin Alapítvány: www.kla.hu, <http://kurtlewin.egalnet.hu>

Közösségfejlesztők Egyesülete: www.kozossegfejlesztok.hu, <http://arh.kozossegfejlesztok.hu/>, www.ceecn.net,

Magyar Művelődési Intézet, közösségfejlesztés: http://www.mmi.hu/kepzesek_mmi/kozossegfejl_int.rtf
Letöltés: 2008.04.14.

Mobilitás www.mobilitas.hu, <http://www.mobilitas.hu/flp/evs>

Ötlet Program: www.otletprogram.hu

Sulinet A Diákjogi Chartáról, <http://www.sulinet.hu/tart/cikk/aj/0/16544/5>, Letöltés: 2008.04.13.

Természetjáró Fiatalok Szövetsége: www.tfsz.hu,

Választási adatok: (http://www.valasztas.hu/parval2006/hu/07/7_0.html) Letöltés időpontja: 2008.04.13.

Kofi Annan idézet forrása: Kompassz Kézikönyv a fiatalok emberi jogi képzéséhez, <http://www.mobilitas.hu/kompassz/kezikonyv> Letöltés időpontja: 2009.03.07.

Melléklet

Országos civil szervezetek és mozgalmak Magyarországon